

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2022 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти

на тему
«Роль України у формуванні глобальної системи продовольчої
безпеки»

Виконав здобувачка вищої освіти
2 курсу, групи МЕВ-21м(1,4)
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»

_____ Салтан В.Л.
« ____ » _____ 2022 р.

Керівник роботи
д.е.н., професор

_____ Ірина БАБЕЦЬ
« ____ » _____ 2022 р.

Рецензент _____

Анотація

Роль України у формуванні глобальної системи продовольчої безпеки. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародні економічні відносини» зі спеціальності «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2022.

У роботі узагальнено теоретичні підходи до ідентифікації кризових явищ у системі забезпечення країн продовольством в умовах глобалізації. Систематизовано категоріальний апарат щодо характеристики продовольчої безпеки держави як економічної категорії. Проаналізовано теоретичні положення щодо визначення ролі міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією у формуванні продовольчої безпеки країн. Охарактеризовано динаміку та структуру світового ринку аграрної продукції. Визначено позиції України у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією та основні географічні напрями постачання українського продовольства. Проаналізовано товарну структуру торгівлі України аграрною продукцією. Визначено вплив зовнішньої торгівлі на продовольчу безпеку України та основних країн-партнерів.

Ключові слова: продовольча безпека, глобальний індекс голоду, зовнішня торгівля, аграрний експорт, сільськогосподарська продукція

Annotation

The Role of Ukraine in the Formation of the Global Food Security System. – Manuscript.

Qualifying work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program "International Economic Relations" in the specialty "International Economic Relations". – Central Ukrainian National Technical University. - Kropyvnytskyi. - 2022 .

The work summarizes theoretical approaches to the identification of crisis phenomena in the system of providing countries with food in the conditions of globalization. The categorical apparatus for characterizing the food security of the state as an economic category is systematized. The theoretical provisions regarding the determination of the role of international trade in agricultural products in the formation of food security of countries are analyzed. The dynamics and structure of the world market of agricultural products are characterized. The position of Ukraine in the world trade in agricultural products and the main geographical directions of the supply of Ukrainian food are determined. The commodity structure of Ukraine's trade in agricultural products has been analyzed. The influence of foreign trade on the food security of Ukraine and the main partner countries is determined.

Key words: food security, global hunger index, foreign trade, agricultural export, agricultural products

Зміст

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	9
1.1. Криза забезпечення країн продовольством як глобальна проблема людства.....	9
1.2. Продовольча безпека держави як економічна категорія.....	20
1.3. Роль міжнародної торгівлі аграрною продукцією у формуванні продовольчої безпеки країн.....	28
Висновки до розділу.....	37
РОЗДІЛ 2. МІСЦЕ УКРАЇНИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	40
2.1. Структурно-динамічні характеристики світового ринку аграрної продукції.....	40
2.2. Позиції України у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією.....	49
2.3. Товарна структура торгівлі України аграрною продукцією	58
Висновки до розділу.....	66
РОЗДІЛ 3. ВЛИВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ НА ПРОДОВОЛЬЧУ БЕЗПЕКУ КРАЇН	69
3.1. Вплив зовнішньої торгівлі на продовольчу безпеку України.....	69
3.2. Оцінка ролі України у формуванні продовольчої безпеки країн-партнерів	77
Висновки до розділу.....	85
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Продовольчі системи багатьох країн світу стикаються з цілою низкою викликів, пов'язаних із продовольчою безпекою, недоїданням, зміною клімату, погіршенням навколишнього середовища, а заходи, які вживаються урядами та міжнародними організаціями щодо подолання продовольчих проблем, залишаються неефективними в умовах глобальної нестабільності. У той же час, зміцнення системи виробництва та постачання продовольства сприятиме не лише досягненню стійкої продовольчої безпеки та харчової безпеки для всіх країн, але й реалізації цілей сталого розвитку. Досягнення цілей сталого розвитку є основою вирішення глобальної надзвичайної ситуації зміни клімату та безпрецедентної втрати біорізноманіття, зменшення рівня бідності та створення більш справедливих умов існування населення, особливо в країнах з низьким рівнем розвитку.

Міжнародна торгівля відіграє важливу роль у трансформації продовольчих систем багатьох країн світу. Пандемія COVID-19 чітко показала людству, що кризи та наслідки протиепідемічної політики та карантинних заходів, вжитих для стримування захворюваності, поширюються за національні кордони. Намагаючись захистити населення від пандемії, уряди вводили заходи щодо посилення системи охорони здоров'я, включаючи перешкоди для подорожей та переміщення продовольства з надлишкових країн у дефіцитні, які також вплинули на транскордонну торгівлю. Найбільше постраждали громадяни найбідніших країн, які і до пандемії знаходилися за межею бідності. Карантинні обмеження стали жорсткими бар'єрами для доставки продовольства до багатьох країн, які мали мінімальні або взагалі не мали продовольчих запасів для забезпечення вразливих верств населення.

Внаслідок повномасштабної збройної агресії Росії в Україні відбувається підвищення темпів інфляції, руйнування ланцюжків поставок та істотне сповільнення глобального економічного відновлення країн після пандемії. Дефіцит продовольства призвів до зростання цін на продукти

харчування не лише в Україні, а й в інших країнах світу. На світових ринках сільськогосподарської продукції склалася напружена ситуація, оскільки попит на продукти харчування істотно зростає, а пропозиція залишається обмеженою. Значне підвищення цін на продукти харчування означає погіршення стану продовольчої безпеки в багатьох країнах. У зв'язку з цим актуальними є дослідження, спрямовані на визначення ролі України у формуванні продовольчої безпеки в світі, впливу війни в Україні на продовольчу безпеку та можливі шляхи пом'якшення цих наслідків у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Метою дослідження є визначення ролі України у формуванні глобальної системи продовольчої безпеки та оцінка впливу українського аграрного експорту на продовольчу безпеку основних країн-партнерів.

Для досягнення поставленої мети були визначені наступні **завдання**:

- узагальнити теоретичні підходи до ідентифікації кризових явищ у системі забезпечення країн продовольством в умовах глобалізації;
- систематизувати категоріальний апарат щодо характеристики продовольчої безпеки держави як економічної категорії;
- проаналізувати теоретичні положення щодо визначення ролі міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією у формуванні продовольчої безпеки країн;
- охарактеризувати динаміку та структуру світового ринку аграрної продукції;
- визначити позиції України у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією та основні географічні напрями постачання українського продовольства;
- проаналізувати товарну структуру торгівлі України аграрною продукцією;
- визначити вплив зовнішньої торгівлі на продовольчу безпеку України та основних країн-партнерів.

Об'єктом дослідження є стан глобальної системи продовольчої

безпеки в умовах посилення сучасних загроз.

Предметом дослідження є теоретичні, організаційно-методичні і прикладні аспекти впливу зовнішньої торгівлі України сільськогосподарською продукцією на формування глобальної системи продовольчої безпеки.

Методи дослідження. Дослідження проведено із застосуванням діалектичного та системного підходу до вивчення проблем продовольчої безпеки в світі. Для узагальнення явищ і процесів, що відбуваються в глобальній системі продовольчої безпеки, використано методи індукції та дедукції, а також метод наукового узагальнення – під час опрацювання теоретичних засад розвитку міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією як чинника продовольчої безпеки країн. У процесі виконання аналітичної частини роботи використовувалися методи порівняльного аналізу – для оцінки сучасних позицій України на світових ринках сільськогосподарської продукції, економетричного аналізу – для визначення впливу імпорту сільськогосподарської продукції з України на стан продовольчої безпеки основних країн-партнерів.

Інформаційною основою дослідження слугували наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем забезпечення глобальної та національної продовольчої безпеки, статистичні та аналітичні матеріали Державної служби статистики України та міжнародних організацій.

Структура і обсяг роботи. Магістерська робота складається з 86 сторінок основного тексту, включає вступ, три розділи, висновки, 17 рисунків, 12 таблиць, список використаних джерел з 79 позицій на 8-ми сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. Криза забезпечення країн продовольством як глобальна проблема людства

Внаслідок загострення геополітичних конфліктів, військових дій в Україні та погіршення кліматичних умов продовольча безпека стала однією з найбільш актуальних проблем глобалізованого світу. Багато країн зіткнулися з проблемою забезпечення недорогого та якісного продовольства для населення, яке швидко зростає на африканському континенті та на Близькому Сході. Розуміння важливості вирішення питань, пов'язаних з продовольчою безпекою, з'явилося у 1970-х роках, коли сільськогосподарська політика основних країн спричинила зміни у світовій економіці та привернула увагу до причин світової продовольчої кризи того часу.

У 1974 р. Всесвітня продовольча конференція в Римі вперше ухвалила важливе рішення з проблем продовольчої безпеки: «кожен чоловік, жінка та дитина мають невід'ємне право бути вільними від голоду та недоїдання, щоб повноцінно розвиватися та підтримувати свої фізичні та розумові здібності» [1]. Відповідно, викорінення голоду стало спільною метою всіх країн міжнародного співтовариства, особливо розвинутих країн та країн, які можуть допомогти у вирішенні продовольчих проблем. Пізніше було визнано, що загроза світового голоду та пов'язані з нею причини ґрунтуються на низці інших глобальних проблем. Продовольча проблема загострилася упродовж 2007–2008 рр., коли «відбулося значне зростання світових цін на нафту (понад 100 дол. США за барель), активне використання біопалива, запровадження значної кількості експортних обмежень, девальвація долара США» [2]. Поряд з цими проблемами, «демографічний вибух, раптові зміни клімату, промислова революція та забудова сільськогосподарських земель житловими будинками також негативно вплинули на формування продовольчої безпеки» [3]. Експерти світової продовольчої програми

звертають увагу, що й «досі не вжито необхідних і ефективних профілактичних заходів що зниження напруженості на світовому продовольчому ринку» [4].

У 1996 р. в Римі відбувся Всесвітній продовольчий саміт, метою якого було визначення інструментів та засобів подолання проблеми голоду в світі. У відповідь на виклики, обумовлені зростаючою проблемою голоду та недоїдання, Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (FAO) скликала конференцію. На цій конференції було прийнято два основних документи: «Римська декларація про всесвітню продовольчу безпеку та План дій Всесвітнього продовольчого саміту» [5].

З метою оцінки частки населення, яке голодує, в глобальному, регіональному та національному масштабах використовується Глобальний індекс голоду (GHI). Міжнародний дослідницький інститут продовольчої політики (IFPRI) щороку проводить обчислення GHI для усіх країн світу, щоб оцінити прогрес і обмеження у боротьбі з голодом. Основною метою GHI є поширення інформації про продовольчу безпеку та ступінь поширеності проблеми голоду в світі, що «використовується як основа розробки системи заходів для викорінення цієї проблеми» [6].

Глобальний індекс голоду за 2016 р. показав, що країни, що розвиваються, все ще борються з цією проблемою. Хоча вони продемонстрували значне покращення, знизивши рівень голоду до 29%, це був нестійкий прогрес, і велика нерівність у голоді все ще зберігається на місцевому, національному та субнаціональному рівнях. Разом з цим, в 50 країнах спостерігалася тривожна ситуація: «пікові рівні голоду припадають на Африку на південь від Сахари та Південну Азію» [7]. Результати розрахунку глобального індексу голоду допомагають виявити регіони, країни та нації, які перебувають під загрозою голоду та недоїдання, щоб можна було привернути увагу світу до них і вжити заходів щодо швидшого вирішення продовольчої проблеми.

Глобальний індекс голоду - це інструмент, призначений для комплексного вимірювання та відстеження рівня голоду на глобальному, регіональному та національному рівнях. Значення глобального індексу голоду розраховується щороку та базується на визначенні таких показників: (1) недоїдання - частка населення, яке недоїдає (недостатня калорійність харчування); (2) дитяче виснаження - частка дітей віком до п'яти років, які виснажені (мають низьку вагу для свого зросту, що відображає гостре недоїдання); (3) відставання у розвитку дитини - частка дітей віком до п'яти років із затримкою росту (низький зріст для свого віку, що відображає хронічне недоїдання); (4) дитяча смертність - рівень смертності дітей до 5 років через недоїдання.

Індекс ГНІ оцінюється за 100-бальною шкалою, де 0 є найкращим результатом (немає голоду), а 100 – найгіршим. На практиці жодне з цих значень не досягається. Значення 0 означало б, що в країні немає людей серед населення, які обмежені у харчуванні і недоїдають, немає дітей молодше п'яти років, які виснажені або відстали в рості, і немає дітей, які померли до свого п'ятого дня народження. Значення 100 означало б, що рівні недоїдання, виснаження дітей, відставання в рості та дитячої смертності в країні були приблизно найвищими рівнями, які спостерігалися в усьому світі за останні десятиліття. Шкала значень ГНІ показує гостроту голоду - від низького до надзвичайно тривожного - пов'язану з діапазоном можливих балів ГНІ.

У звіті за показником ГНІ за 2021 р. наводяться дані оцінки для 135 країн. З них було достатньо даних, щоб розрахувати показники ГНІ за 2021 р. для 116 країн (для порівняння, у звіті за 2020 р. було класифіковано 107 країн). Для 19 країн не вдалося підрахувати індивідуальні бали та визначити ранги через відсутність даних. Там, де це було можливо, ці країни були тимчасово визначені за ступенем серйозності проблеми голоду: одна країна позначена як низька, одна як помірна, шість - як серйозні та чотири - як тривожна. Для 7 країн не вдалося встановити навіть тимчасові значення.

Виходячи з поточних прогнозів GHI, світ загалом – і 47 країн зокрема – не зможуть знизити рівень голоду до 2030 р., оскільки продовольча безпека формується під впливом низки загроз. Загострення воєнних та політичних конфліктів, екстремальні погодні умови, пов'язані з глобальною зміною клімату, а також економічні проблеми та проблеми зі здоров'ям, пов'язані з пандемією COVID-19, – усе це призводить до посилення проблем голоду. Після десятиліть спаду глобальна поширеність недоїдання – складової Глобального індексу голоду – зростає. Динаміка цього показника може розглядатися як базовий індикатор відхилень в інших показниках голоду. Африка на південь від Сахари та Південна Азія є регіонами світу, де рівень голоду найвищий. Голод в обох регіонах вважається серйозним. Від гострого голоду страждають десятки країн. Згідно з показниками GHI у 2021 р. та попередніми визначеннями, спираючись на дані за 2016–2020 рр., голод вважається надзвичайно тривожним в одній країні (Сомалі), тривожним у 9 країнах і серйозним у 37 країнах.

Серед найпотужніших загроз виділяють конфлікти, зміни клімату та COVID-19 – «три С», які можуть нівелювати будь-який прогрес, досягнутий у боротьбі з голодом за останні роки. Вчені наголошують, що наслідки зміни клімату стають дедалі очевиднішими [8] і негативно впливають на продовольчу безпеку, але «світ не розробив повністю ефективного механізму, щоб уповільнити, а тим більше повернути назад ці процеси» [9].

Пандемія COVID-19, яка поширювалася в різних частинах світу упродовж 2020-2021 рр., показала, наскільки країни вразливі до глобальної загрози та пов'язаних з нею наслідків для здоров'я людей та економіки. В результаті дії цих загроз, а також низки основних факторів, таких як бідність, нерівність, нестабільність продовольчих систем, відсутність інвестицій у сільське господарство та розвиток сільських районів, неадекватність систем соціального захисту та погане управління, прогрес у боротьбі з голодом опинився під загрозою зупинки та навіть повернення до попередніх

найгірших сценаріїв. Саме в цьому негативному контексті ситуація з голодом розвивається у світі загалом, у глобальних регіонах та в окремих країнах.

Дослідження фахівців відповідних міжнародних організацій вказують на поточні невдачі в боротьбі з голодом і подальше загострення проблеми продовольчої безпеки. Хоча динаміка зміни глобального індексу голоду свідчить про зменшення рівня голоду в світі починаючи з 2000 року, прогрес у подоланні продовольчої кризи уповільнюється. У той час, як у період між 2006 р. і 2012 р. світовий показник GHI знизився на 4,7 пункти (з 25,1 до 20,4), починаючи з 2012 р. до 2020 р. значення індексу зменшилося лише на 2,5 пункти (рис. 1.1).

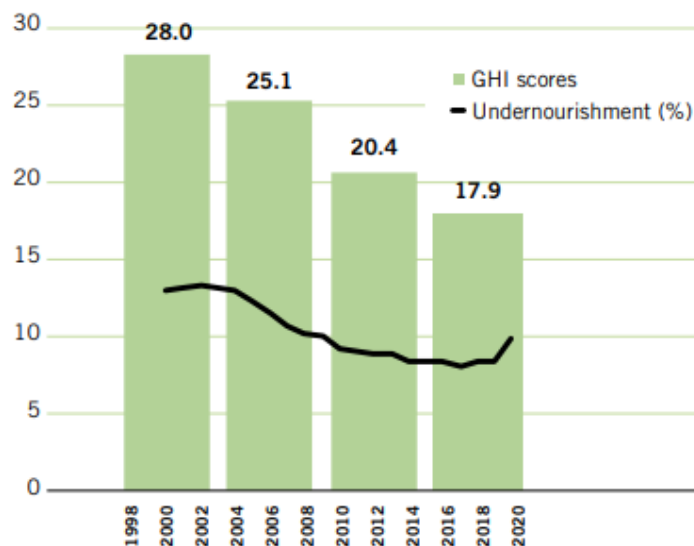

Рис. 1.1. Динаміка глобального індексу голоду та поширеність недоїдання у 1998-2020 рр.

Джерело: [10]

Після десятиліть зниження показник глобальної поширеності недоїдання збільшується, що може бути причиною зміни інших показників голоду. І в Африці на південь від Сахари, і в Південній Азії голод є серйозною проблемою. Африка на південь від Сахари має найвищі показники недоїдання, відставання в рості та дитячої смертності серед усіх регіонів світу. Високий рівень голоду в Південній Азії в основному зумовлений недоїданням дітей, особливо якщо враховувати виснаження дітей. У регіонах

Європи та Центральної Азії, Латинської Америки та Карибського басейну, Східної та Південно-Східної Азії, Західної Азії та Північної Африки рівень голоду є низьким або помірним.

Інтенсивність реалізації програм щодо боротьби з голодом небезпечно сповільнюється. Згідно з поточними прогнозами ГНІ, «світ загалом - і 47 країн зокрема - не зможуть досягнути низького рівня голоду до 2030 р.» [10]. З цих країн 28 - розташовані в Африці на південь від Сахари, а решта країн розташовані у Південній Азії, Західній Азії та Північній Африці, Східній та Південно-Східній Азії, Латинській Америці та Карибському басейні. Останні прогнози Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO) підтверджують ці висновки: «беручи до уваги наслідки пандемії COVID-19, прогнозується, що 657 млн людей (майже 8% населення світу) недоїдатимуть у 2030 р. - приблизно на 30 млн більше, ніж якби пандемії не було» [11].

Глобальною проблемою, яка безпосередньо пов'язана з продовольчою безпекою, залишається низький рівень досягнення цілей сталого розвитку щодо забезпечення належного рівня дитячого харчування. «Лише 25% усіх країн на шляху до досягнення цієї мети скоротити вдвічі кількість дітей, які відстають в рості, до 2030 р., і лише 28% країн в даний час знаходяться на шляху до досягнення мети скоротити дитячі втрати до 3% та підтримувати їх на цьому рівні» [12]. Останні прогнози щодо дитячої смертності показують, що «53 країни повинні прискорити прогрес, якщо вони хочуть досягти цілі сталого розвитку щодо зниження рівня смертності дітей віком до п'яти років до 2,5% або менше до 2030 р.» [13].

Збройні конфлікти продовжують залишатися основною причиною голоду: «більше половини людей, які страждають від недоїдання, живуть у країнах, які постраждали від конфліктів, насильства або політичної нестабільності» [11]. «Зі 155 мільйонів людей, які опинилися у ситуації гострої продовольчої кризи, надзвичайної ситуації чи катастрофи у 2020 р., конфлікт був основною причиною голоду для 99,1 млн людей у 23 країнах» [14]. Конфлікт є постійною причиною недоїдання дітей, зокрема, й затримки

росту у дітей [15], а також збільшує дитячу смертність безпосередньо через поранення та травми та опосередковано через інфекційні захворювання, пов'язані з поганими умовами життя та пошкодженою інфраструктурою охорони здоров'я.

Вплив змін клімату на продовольчу безпеку проявляється через «високі температури, зміну режиму опадів і частіші екстремальні погодні явища, а негативні наслідки є широко поширеними, швидкими та посилюються» [16]. Рівень голоду є значно вищим у країнах, які «найбільш чутливі до опадів і екстремальних температур, характерних для зміни клімату, особливо в економіках, які сильно залежать від сільського господарства» [11]. Недавні дослідження, проведені вченими, показують, що «зміна клімату може збільшити кількість хронічно голодуючих людей у 2050 р. на 78 млн порівняно з ситуацією без поточної кліматичної кризи. Інвестиції в сільськогосподарські дослідження та розробки, управління водними ресурсами та сільську інфраструктуру могли б компенсувати це зростання голоду, але це потребувало б додаткових 25,5 млрд дол. США на рік понад поточні очікувані рівні фінансування» [17]. Для пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до них потрібна сильна політична воля та дотримання кліматичних угод.

Пандемія COVID-19 погіршила стан продовольчої безпеки в світі, повний масштаб наслідків її впливу й досі повністю не відомий. Пандемія знижує рівень продовольчої безпеки різними способами, в тому числі через «втрати доходу громадян, спричинені інфекцією, карантинном або запровадженими урядом обмеженнями пересування, перебоями у виробництві продуктів харчування або постачанні продовольства, а також зростанням цін на продукти харчування, викликаним цими перебоями» [18]. Обмеження, введені для порятунку життів і запобігання колапсу медичного обслуговування, призвели до глибокого шоку для світової економіки. Частково через економічні наслідки пандемії «кількість людей, які відчувають гостру нестачу продовольства, зростає майже на 20 мільйонів у

2020 р. порівняно з попереднім роком, а економічні потрясіння були більш значущим фактором гострої нестачі продовольства у 2020 р., ніж у 2019 р.» [19]. Інше недавнє дослідження показало, що пандемія загострила продовольчу безпеку в багатьох регіонах світу, частково через те, що «зменшення доходів призвело до зниження доступності продуктів харчування та, зрештою, до зменшення вибору та різноманітності продуктів харчування» [20]. Прогнози та дані на сьогоднішній день також свідчать про те, що пандемія погіршила показники дитячої смертності і різні форми недоїдання.

Африка на південь від Сахари та Південна Азія є регіонами світу з найвищим рівнем голоду, про що свідчать значення глобального індексу голоду 27,1 та 26,1 відповідно (рис. 1.2). Ці рівні голоду вважаються серйозними та відрізняються від рівнів у Європі та Центральній Азії, Латинській Америці та Карибському басейні, Східній та Південно-Східній Азії, Західній Азії та Північній Африці, кожна з яких має низький або помірний показник глобального індексу голоду. Показник ГНІ для Африки на південь від Сахари у 2000 р. був значно вищим, ніж у Південній Азії, і на той час шість із семи країн світу з надзвичайно тривожним рівнем голоду знаходилися в Африці на південь від Сахари. Проте між 2000 і 2006 роками в Африці на південь від Сахари було досягнуто покращень за кожним із показників ГНІ, тоді як у Південній Азії поширеність недоїдання залишилася без змін, а рівень дитячого виснаження зріс, що поставило ці два регіони на однаковий рівень. Показники ГНІ за 2006, 2012 та 2021 роки для двох регіонів і темпи їхнього зниження з 2006 р. є порівнянними.

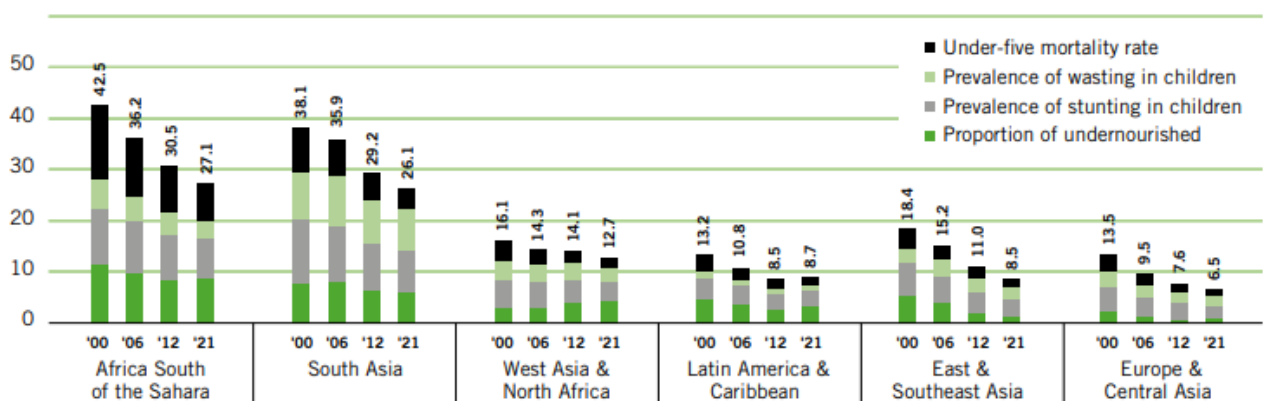

Рис. 1.2. Динаміка регіональних показників глобального індексу голоду у 2000-2021 рр. за складовими

Джерело: [10]

Африка на південь від Сахари має найвищі показники недоїдання, відставання в рості та дитячої смертності серед усіх регіонів світу. Головне занепокоєння викликає зростання рівня недоїдання, який «збільшився з 19,6% в 2014–2016 рр. до 21,8% в 2018–2020 рр.» [21]. Хоча наявні дані свідчать про те, що «відставання у розвитку дітей все ще повільно зменшується в регіоні, з 34,8% у 2015 р. до 32,4% у 2020 р., майже одна третина дітей все ще має відставання в рості або занадто низький для свого віку зріст, що свідчить про хронічне недоїдання» [22]. Можливо, найбільше занепокоєння викликає те, що Африка є єдиним регіоном світу, у якому, за прогнозами, «кількість людей, що недоїдають, зросте до 2030 року, коли очікується, що рівень недоїдання буде на одному рівні з Азією» [11].

Кожна із головних причин голоду створює надзвичайні проблеми для цього африканського регіону. Як уже згадувалося, прогнозується, що «зміна клімату призведе до голодування додаткових 78 мільйонів людей у всьому світі у 2030 р. порівняно з прогнозами без кліматичної кризи, і очікується, що більше половини голодуючих людей буде знаходитися в країнах Африки на південь від Сахари» [17]. Очікується, що «довгострокові наслідки пандемії COVID-19 у 2030 р. включатимуть на 30 мільйонів людей, які страждатимуть від недоїдання, більше, ніж це було б за інших обставин, знову ж таки, більше половини з них очікується в Африці на південь від Сахари» [11]. І хоча прогнози щодо впливу конфліктів на зміну глобального індексу голоду у 2030 р. не публікуються, рівень конфлікту в регіоні високий, і ситуація не покращується: «станом на 2019 р. в Африці було найбільше дітей, які живуть у зоні конфлікту серед усіх регіонів, і це був єдиний регіон у світі, де не спостерігалося зменшення політичного насильства упродовж 2019-2020 рр.» [23].

Високий регіональний рівень голоду в Південній Азії зумовлений в основному недоїданням дітей, особливо якщо враховувати показник виснаження дітей. Станом на 2020 р. у Південній Азії рівень втрати дітей у 14,7% є найвищим серед інших регіонів світу. Наступні найвищі показники належать Африці на південь від Сахари (6,2%), Західній Азії та Північній Африці (6,3%) - ці показники є проблематичними, але значно нижчими, ніж у Південній Азії. Водночас рівень відставання у розвитку дітей у Південній Азії, який становить 31,8%, майже такий же високий, як і в Африці на південь від Сахари. Більше половини дітей у світі, які страждають від виснаження, і більше однієї третини дітей, які відчувають затримку в рості, знаходяться в країнах Південної Азії [22]. Науковці зазначають, що «південноазіатські матері без освіти та матері з низьким зростом, швидше за все, народжували дітей, для яких була характерна затримка росту» [24]. Це вказує на глибше пояснення причин постійного недоїдання в Південній Азії - гендерну нерівність. Жінки в Південній Азії стикаються з нерівністю в багатьох сферах, включаючи соціальні структури, робоче місце, здоров'я та харчування та загальну безпеку. Ці недоліки, у свою чергу, «обумовлюють низький рівень продовольчої та харчової безпеки не лише для жінок, але й для їхніх дітей» [25].

У 2021 р. Західна Азія та Північна Африка мали помірний показник глобального індексу голоду, значення якого становило 12,7 та свідчить про те, що вони ще не досягли низького рівня голоду. Поширеність недоїдання в регіоні має тенденцію до зростання «з 8,0% у 2007–2009 рр. до 10,9% у 2018–2020 рр.» [21]. «Рівень затримки розвитку дітей у регіоні у 2020 р., який становив 15,6%, і рівень дитячого виснаження у 2020 р., який становив 6,3%, вважаються такими, що викликають помірне занепокоєння громадської охорони здоров'я» [22]. Показник глобального індексу голоду для регіону підвищується за рахунок погіршення ситуації в Ємені, який мав тривожний показник у 2021 р. – 45,1, та Іраку, який мав серйозний показник – 22,8.

Населення цих двох країн, де в останні роки відбуваються воєнні конфлікти, становить приблизно 15% населення регіону в цілому.

У Латинській Америці та Карибському басейні, де показник глобального індексу голоду у 2021 р. класифікується як низький, є єдиним регіоном, у якому цей індекс незначно підвищився - з 8,5 у 2012 р. до 8,7 у 2021 р., проте загострилася проблема недоїдання. «Після багатьох років спаду поширеність недоїдання в регіоні зросла з 5,7% в 2013–2015 рр. до 7,7% в 2018–2020 рр.» [21]. Показники дитячого недоїдання та дитячої смертності повільно знижуються, але без істотних постійних зусиль, спрямованих на підтримку харчування та здоров'я дітей, збільшення поширеності недоїдання може призвести до подальшого погіршення продовольчої безпеки в регіоні.

Показник глобального індексу голоду для Східної та Південно-Східної Азії у 2021 р. є низьким і має тенденцію до зниження, але подальший аналіз його значень за країнами регіону виявляє істотну субрегіональну нерівність. Ситуація з харчуванням дітей у Східній Азії набагато краща, ніж у Південно-Східній Азії. Наприклад, у 2020 р. «втрата дітей становила 8,2% в Південно-Східній Азії та лише 1,7% у Східній Азії». Подібним чином «відставання у розвитку дітей становило 27,4% в Південно-Східній Азії порівняно з лише 4,9% в Східній Азії» [22]. Хоча регіональні групи використовуються для вивчення загальних тенденцій, такий вид дезагрегації на субрегіональному рівні також є важливим, як і дезагрегація на рівні країни та субнаціональних рівнях.

Європа та Центральна Азія мають найнижчий серед усіх регіонів показник глобального індексу голоду в 2021 р. – 6,5 проти 7,6 у 2012 р. Незважаючи на те, що показники ГНІ є відносно хорошими, Європа та Центральна Азія є перехідним регіоном із все ще слабким станом продовольчої безпеки. Поширеність помірної або серйозної проблеми продовольчої безпеки у Східній Європі - альтернативний показник продовольчої безпеки, розроблений FAO - зросла з 10,4% в 2019 р. до 14,8% в 2020 р. Тим часом у Центральній Азії поширеність помірної або серйозної

проблеми продовольчої безпеки зросла з 13,2% до 18,0% в цей період [21]. Таке зростання відображає вплив, який пандемія COVID-19 і пов'язані з нею карантинні заходи чинили на населення цих регіонів, і вказує на потребу розробки та реалізації програм щодо посилення продовольчої безпеки під час економічних криз, навіть у регіонах з відносно низьким рівнем голоду.

1.2. Продовольча безпека держави як економічна категорія

У науковій літературі та аналітичних матеріалах міжнародних організацій наводяться різні визначення поняття «продовольча безпека», тому єдине універсальне визначення цієї водночас безпекової, економічної та соціальної категорії відсутнє. На Всесвітньому продовольчому саміті 1996 р. було сформульовано таке визначення: «Продовольча безпека існує, коли всі люди в будь-який час мають фізичний і економічний доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім харчовим потребам і харчовим перевагам для активного та здорового життя» [26].

Це визначення підкреслює важливість доступності продовольства, використання та стабільності для продовольчої безпеки. Це означає, що і фінансові, і природні ресурси, і здатність людини споживати їжу разом визначають доступ до їжі та право на неї. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, «сєнс продовольчої безпеки полягає у забезпеченні постійного фізичного і економічного доступу усіх людей до отримання достатньої кількості їжі для здорового та активного життя, можливості застосування стійких і безпечних способів виробництва та розповсюдження їжі» [26].

Забезпеченість країни продовольством визначається фактичною фізичною наявністю продовольства на певній території, що досягається за допомогою внутрішнього виробництва, вигідного імпорту та продовольчої допомоги (рис. 1.3). Стан забезпечення продовольством може бути агрегованим на рівні громади, району, національному чи регіональному рівні, і зазвичай визначається такими факторами, як: «наявність факторних умов

(кліматичні, природні та технологічні ресурси) для забезпечення власного виробництва продуктів харчування; можливість імпорту продуктів, які не виготовляються в країні; запас продовольства, що зберігається в державних резервах і у трейдерів; кількість продовольства, що постачається урядом та організаціями продовольчої допомоги» [27].

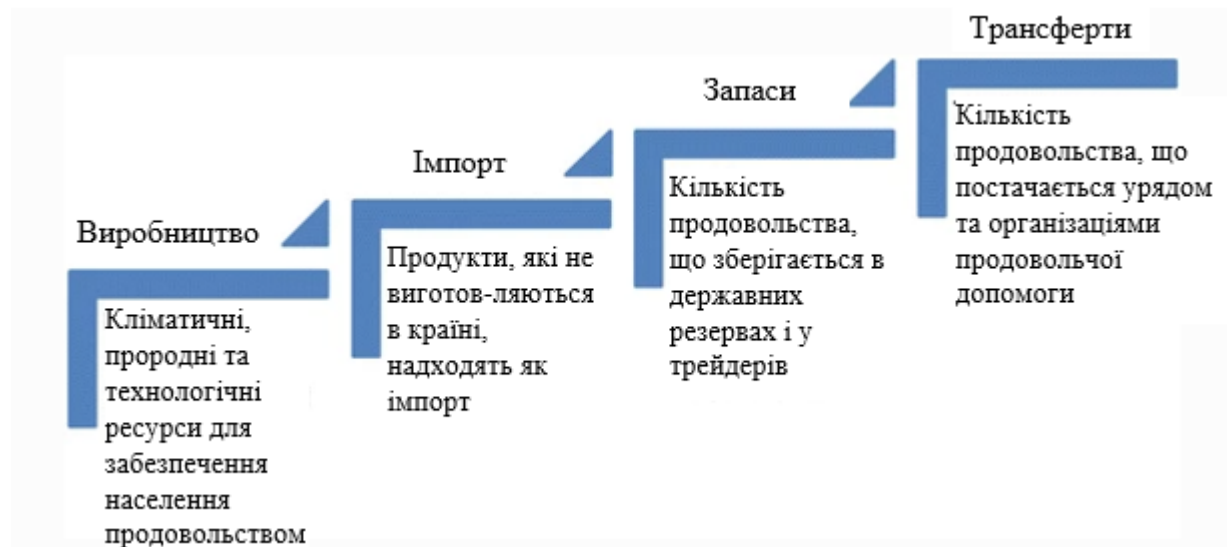

Рис. 1.3. Фактори, що визначають продовольчу безпеку

Джерело: [28]

У науковій літературі виділяють три рівні продовольчої безпеки: (а) рівень домогосподарств; (б) субнаціональний рівень; (с) національний рівень. На рівні домогосподарств продовольча безпека є на належному рівні, якщо наявна кількість продовольства достатньою мірою задовольняє мінімальні харчові потреби всіх членів домогосподарства, хоча це може впливати на багато змінних, таких як кінцеве виробництво продуктів харчування, праця, земля, соціальні відносини та багато інших. Продовольча безпека субнаціонального рівня означає гарантію наявності достатньої кількості їжі для задоволення потреб у харчуванні та споживанні усіх родин. Національний рівень продовольчої безпеки стосується задовільного виробництва та імпорту харчових продуктів на державному рівні [29].

Категорії продовольчої безпеки, які встановлені Міністерством сільського господарства США, охоплюють високий рівень та граничний

рівень продовольчої безпеки, які характеризують достатню забезпеченість населення продовольством, низький рівень та дуже низький рівень продовольчої безпеки, які свідчать про нестачу продовольства в країні (табл. 1.1).

Всесвітня організація охорони здоров'я та Продовольча і сільськогосподарська організація ООН визначили чотири ключові фактори продовольчої безпеки: наявність, доступність, можливість споживання продовольства, стабільність забезпеченості продовольством [31].

Таблиця 1.1

Рівні продовольчої безпеки

Категорія	Категорія USDA	Сутність
Забезпеченість продовольством	Висока продовольча безпека	Немає повідомлень про проблеми та обмеження в доступі до їжі
	Гранична продовольча безпека	Зафіксовано один-два випадки обмеження в доступі до їжі
Нестача продовольства	Низька продовольча безпека	Повідомлення про погіршення якості їжі, різноманітності або привабливості харчування
	Дуже низька продовольча безпека	Кілька повідомлень про перерваний режим харчування та зменшення споживання їжі

Джерело: [30]

Фактор наявності продовольства охоплює аспект оцінювання попиту та пропозиції продуктів харчування, що дозволяє оцінити, чи кількість доступної їжі в будь-якому окремому регіоні є достатньою, щоб прогодувати наявну кількість мешканців. Аналіз фактору наявності продовольства передбачає не лише оцінку обсягів місцевого сільськогосподарського виробництва конкретного регіону, але також розрахунок рівня доступних запасів, запасів чистого імпорту та експорту. Оцінка цього фактора передбачає проведення аналізу записів про опади, огляд продовольчих ринків, складання продовольчого балансу, а також вивчення динаміки обсягів виробництва та структури сільськогосподарської продукції. Для оцінки фактора наявності продовольства можуть використовуватися такі показники, як: родючість земель, урожайність сільськогосподарських культур, зміна

популяції, час збору врожаю, виробництво основних продуктів харчування, умови зберігання продовольства.

Наявність достатньої кількості продовольства для населення ще не є гарантією продовольчої безпеки жодної країни. Доступ людей до наявного продовольства є ще одним виміром продовольчої безпеки, який включає доходи, обсяг закупівель місцевими мешканцями, а також витрати населення на придбання продуктів харчування. Сутність цього показника полягає у визначенні того, чи мають мешканці регіону достатні активи, щоб отримати відповідний обсяг і набір необхідних продуктів харчування. Наявність достатньої кількості продовольства можна визначити, використовуючи різні показники на різних рівнях, наприклад такі, як: норма харчування, споживання їжі кожною людиною, частота прийому їжі, зарплата та рівень зайнятості населення. Необхідні дані отримують шляхом проведення опитування щодо доступу до харчових продуктів, аналізу вразливості та картографування VAM (Vulnerability Analysis and Mapping) та дискусій у фокус-групах щодо харчових продуктів [32].

Показник можливості споживання продовольства передбачає не лише оцінку кількості їжі, яку споживають люди, але й типу та характеру харчових звичок. Виробництво харчових продуктів у межах домашнього розподілу харчових продуктів, гігієна та заходи охорони здоров'я також охоплюються цим показником. Оптимальний харчовий профіль людини формується лише за умови, якщо споживана їжа є різноманітною, належним чином приготована та позитивно впливає на здоров'я. Інструментами оцінки цього показника можуть бути таблиці імунізації, демографічна ситуація та результати дослідження стану здоров'я населення певного регіону.

Стабільність забезпеченості продовольством передбачає сталість трьох наведених вище показників упродовж певного періоду часу. Продовольча безпека не може оцінюватися як достатня, доки не буде досягнуто стабільності в наявності, доступності та споживання продовольства. Інфляція цін на основні продукти харчування, безробіття та низька стійкість людей до

ризиків природних катастроф чи політичних дисбалансів є ключовими факторами, що впливають на продовольчу стабільність, яка, своєю чергою, визначає рівень продовольчої безпеки. Перелік індикаторів для оцінки цього показника включає дані про нестабільність цін на продовольство, ціни на продовольство до та після збору врожаю, міграцію місцевих жителів [32].

Отже, наявність продовольства гарантує можливість виробництва харчових продуктів в країні, тоді як доступ до продовольства гарантує забезпеченість людей індивідуальними ресурсами для отримання доступних продуктів харчування, а можливість споживання визначається отриманням необхідної кількості та типу продуктів для забезпечення належного рівня здоров'я людини. При цьому зауважимо, що стабільність забезпеченості продовольством гарантує чітке дотримання послідовності попередніх трьох складових продовольчої безпеки.

Продовольча безпека та харчова безпека, безсумнівно, тісно пов'язані одна з одною, але все ж у них є відмінності. Фахівці дійшли згоди, що продовольча безпека є основною, але вона не обов'язково забезпечує харчову безпеку. Але ці два терміни не можна відокремити один від одного, тому що обидва вони є взаємопов'язаними. Визначення продовольчої безпеки можуть бути застосовані й до безпеки харчування, лише якщо домогосподарства споживають їжу відповідно до своїх дієтичних потреб. Неможливо досягти безпеки харчування без досягнення продовольчої безпеки, а відсутність харчової безпеки може збільшити загрозу погіршення продовольчої безпеки. Обидві ці категорії взаємопов'язані і можуть різною мірою проявлятися циклічно. Наприклад, коли інфекційні захворювання поширюються в регіоні через недоїдання, тоді зосередження уваги на продовольчій безпеці взагалі буде неефективним. У цьому випадку необхідно забезпечити безпеку харчування. Так само відсутня роль сектору охорони здоров'я в забезпеченні продовольчої безпеки. Однак інколи продовольча безпека досягається в певній місцевості, але для визначення безпеки харчування потрібно більше часу та зусиль.

Продовольча небезпека – це явище, яке характеризується поширенням голоду або періодичного голодування та призводить до зменшення запасу продовольства, погіршення якості та різноманітності харчування населення, зменшення кількості їжі та нерегулярність харчування населення, збільшення випадків голоду та поширення цього явища до загрозливих масштабів (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Процес посилення продовольчої небезпеки

Джерело: побудовано за [32]

На практиці розглядають два основних типи продовольчої безпеки. По-перше, хронічна нестача продовольства, яка виникає через тривалу бідність і недостатні фінансові ресурси, коли мінімально необхідний набір продуктів харчування стає недоступними для людей на постійний період часу. Такий стан відомий як хронічна відсутність продовольчої безпеки, яку можна подолати, застосовуючи низку інструментів, спрямованих на зменшення рівня бідності: забезпечення освіти, виділення додаткових грошових коштів або використання технологій.

По-друге, перехідна (гостра) відсутність продовольчої безпеки, яка обумовлена річними коливаннями вартості продуктів харчування та сімейних доходів, що можуть спричинити короткострокові перебої в доступності продовольства та призвести до тимчасової відсутності продовольчої безпеки. Внаслідок цього можуть фіксуватися надзвичайні випадки голоду, якщо ситуація спричинена війною, повеннями, посухою, низькою врожайністю та

нападом шкідників. Наслідки стихійного лиха можуть спровокувати продовольчу кризу на високому рівні, масштаб якої є непередбачуваною, а тому в цій ситуації потрібне ефективне планування відповідних заходів протидії загрозам продовольчій безпеці.

Сезонна відсутність продовольства є проміжною категорією продовольчої безпеки, яка знаходиться між хронічною та гострою нестачею продовольства. Проте стан сезонної відсутності продовольства є ближчим до стану хронічної відсутності продовольчої безпеки, оскільки цей стан обумовлений особливостями доступності певних продуктів харчування в конкретну пору року.

Погіршення стану продовольчої безпеки найбільше проявляється в таких групах населення: (а) хронічну продовольчу безпеку відчують всі верстви населення, включаючи й найбільш забезпечені домогосподарства; (б) багато людей, які живуть на 1,25 дол. США на день, вразливі до гострих продовольчих криз, таких як громадянська війна, природні катастрофи та політична нестабільність; (с) жінки та діти, харчування яких є не регулярним та неякісним і має дефіцит поживних речовин, що призводить до фізичної та розумової відсталості та підвищує рівень захворюваності [31].

На рівні держави продовольча безпека визначається як «такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави» [33]. Для оцінки рівня продовольчої безпеки використовується інтегральний показник, який розраховується як сума добутків нормалізованих індикаторів продовольчої безпеки на відповідні вагові коефіцієнти. Система індикаторів продовольчої безпеки держави включає основні показники, що характеризують кількість та якість продовольства, які споживає громадянин за рік (табл. 1.2).

Оновлена методика розрахунку рівня економічної безпеки України подає визначення поняття «продовольча безпека», яке ґрунтується на оцінці здатності держави забезпечити виробництво необхідних продуктів

харчування належної кількості та якості, використовуючи насамперед внутрішній потенціал. Згідно цього документу, «продовольча безпека - це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства» [34].

Таблиця 1.2

Індикатори продовольчої безпеки держави

№	Назва індикатора	Граничне значення індикатора
1	Добова калорійність харчування людини, тис. ккал	Не менше 2,5
2	Споживання м'яса та м'ясопродуктів (за рік/особа), кг	Не менше 83
3	Споживання молока та молочних продуктів (за рік/особа), кг	Не менше 380
4	Споживання яєць (за рік/особа), шт.	Не менше 290
5	Споживання риби та рибопродуктів (за рік/особа), кг	Не менше 20
6	Споживання цукру (за рік/особа), кг	Не менше 38
7	Споживання олії та інших рослинних жирів (за рік/особа), кг	Не менше 13
8	Споживання картоплі (за рік/особа), кг	Не менше 124
9	Споживання овочів та баштанних (за рік/особа), кг	Не менше 161
10	Споживання фруктів, ягід, горіхів та винограду (без переробки на вино) (за рік/особа), кг	Не менше 90
11	Споживання хлібу та хлібопродуктів (за рік/особа), кг	Не менше 101
12	Рівень перехідних запасів зерна, % від річного споживання	Не менше 17
13	Виробництво зерна на одну особу за рік, тонн	Не менше 0,8

Джерело: [33]

Розробники Методики розрахунку рівня економічної безпеки України доповнили перелік індикаторів продовольчої безпеки показником «частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств» [34], який дозволяє оцінити ступінь залежності стану продовольчої безпеки держави від імпорту продуктів харчування.

Водночас, варто зазначити, що цей індикатор лише частково враховує вплив імпорту продовольства на стан безпеки, оскільки через торговельну мережу реалізуються переважно готові харчові продукти, овочі та фрукти, а імпортована сировина для виготовлення продуктів харчування (наприклад, зерно, риба, м'ясо) залишається поза увагою. Щоб усунути зазначений недолік, вважаємо за доцільне використовувати показники відношення обсягу

імпорту основних продовольчих товарів до загального обсягу імпорту товарів та до загального обсягу споживання цих харчових продуктів в країні.

1.3. Роль міжнародної торгівлі аграрною продукцією у формуванні продовольчої безпеки країн

На початку ХХ століття розвинуті країни прийшли до розуміння необхідності лібералізації зовнішньої торгівлі для ефективного розвитку міжнародного товарообміну та полегшення доступу своїх товарів на зовнішні ринки. Навпаки, розвинені країни, практикуючи ефективну протекціоністську політику, не бажали повністю відмовлятися від заходів та інструментів політики протекціонізму і продовжували захищати свої внутрішні ринки від іноземних конкурентів.

Принципи торговельного лібералізму широко визнаються Світовою організацією торгівлі (СОТ) та різними альянсами країн як найбільш вигідний для всіх стан речей, однак досить складно знайти правильний баланс між протекціонізмом і лібералізацією, особливо між розвиненими країнами. Країни та економіки, що розвиваються. Занадто сильна лібералізація може призвести до меншого захисту національних виробників від міжнародних корпорацій, тоді як надмірний протекціонізм може створити штучний ринковий режим і придушити конкуренцію, яка є найбільш потужною рушійною силою ефективності та продуктивності [35].

Країни залежно від своєї економічної потужності та позиції на світовому ринку в різних співвідношеннях застосовують інструменти політики протекціонізму та лібералізації у сфері міжнародної торгівлі. Розвинуті країни мають повну економічну та політичну владу для застосування широкого спектру інструментів для захисту своїх національних виробників і сприяння їх впливу на «слабкіші» країни на світовому ринку. Економіки, що розвиваються, більшою мірою є залежними від світового ринку порівняно з розвиненими країнами. Вони постачають сировину,

мінеральні ресурси, сільськогосподарську продукцію, споживають продукти вищого ступеня переробки. Очевидно, будучи залежними, економіки, що розвиваються, значно більшою мірою незадоволені тим, що більше переваг від лібералізації міжнародної торгівлі отримують розвинені держави.

Вчені стверджують, що «часто ті країни, які заохочують запроваджувати вільну торгівлю для всіх, найбільш активно застосовують протекціонізм для захисту власного внутрішнього ринку» [36]. Основне занепокоєння, яке також поділяють Сміт С. та Барьєнтос С., полягає в тому, що «розвинуті країни змушують країни, що розвиваються, відмовитися від будь-якого протекціонізму до того, як їхня економіка буде готова вийти на глобальні ринки» [37].

Ось чому багато країн, що розвиваються, продовжують захищати та регулювати різні сектори внутрішнього ринку, щоб забезпечити їх здатність забезпечувати стандарти для всього населення, особливо тих, які пов'язані з сільськогосподарським виробництвом та споживанням продуктів харчування. Відповідно, економіки, що розвиваються, «вважають свою продовольчу безпеку ключовим параметром незалежності, і навіть якщо інші країни можуть бути більш ефективними виробниками деяких сільськогосподарських продуктів або харчових продуктів, країна може вирішити вирощувати деякі власні і підтримувати своїх фермерів» [36].

Ті країни, які знаходяться на стадії економічного розвитку і впроваджують програми реформ, почали відкривати свої ринки та виходити на світову арену, називаються країнами з економікою, що розвивається. Більшість країн, що розвиваються, характеризуються як перехідні, тобто вони перебувають у процесі переходу від закритої економіки до відкритої ринкової економіки, як-от Росія та інші країни колишнього Радянського Союзу. Іншим критерієм для характеристики країни як такої, що розвивається, є темп її економічного зростання. Країни з економікою, що розвивається, вважаються швидкозростаючими, наприклад Китай, Індія та інші країни Азії та Латинської Америки [38].

Країни, що розвиваються, відіграли значну роль у збільшенні глобальної доступності продовольства в останнє десятиліття. Вони збільшили виробництво сільськогосподарської продукції, щоб задовольнити зростаючий попит, але все одно кожна восьма людина в країнах, що розвиваються, страждає від голоду та недоїдання [39]. При цьому, збереження проблем продовольчої безпеки в цих країнах на тлі збільшення сільськогосподарського виробництва та швидкого зростання поставок продовольства з цих країн до найбідніших країн, викликає занепокоєння щодо соціальних та екологічних наслідків такого розбалансування. З 2003 по 2012 рік частка Бразилії, Росії, Індії, Китаю та ПАР у світовому ВВП зростає з 9% до 21%. Сам Китай втричі збільшив власний внесок з 4% до 12%. Економічне зростання в цих країнах, що розвиваються, загалом було тісно пов'язане з розвитком сільського господарства [40].

Незважаючи на те, що в усьому світі виробництво продовольства на душу населення зросло з приблизно 2200 ккал/день на початку 1960-х років до більш ніж 2800 ккал/день у 2009 році, таке збільшення пропозиції на душу населення не забезпечило зменшення голоду. Це пояснюється тим, що «низький рівень продовольчої безпеки часто є наслідком відсутності доступу до продовольства, низької здатності використовувати продукти харчування та нестабільних економічних умов» [41].

З точки зору доступності продовольства, для того, щоб країна досягла продовольчої безпеки, загальна пропозиція продуктів харчування повинна відповідати рівню фактичного попиту на продовольство не лише в кількісному, але й в якісному відношенні (різноманітність, вміст поживних речовин і безпечність). Відповідно, йдеться про необхідність збалансування продовольчого забезпечення, яке «включає такі елементи, як виробництво, імпорт, експорт, а також зміни в національних запасах» з попитом на продовольство, який «включає кількість їжі, необхідну для годівлі худоби, посіву, виробництва, а також кількість, витрачену на покриття втрат після збору врожаю» [39].

Глобалізація має значні переваги, як з точки зору доступу до продуктів харчування, які можна вирощувати більш ефективно та дешево в інших місцях, так і тих – особливо фруктів та овочів – які можуть бути сезонними, але споживатися можуть цілий рік. В умовах стабільності світової економіки для країни є сенс вирощувати небагато сільськогосподарських культур, для виробництва яких найкраще підходить клімат. При цьому аграрний експорт повинен включати продукцію, за якою наявні конкурентні переваги, а імпорт – складатися з продукції, яку в країні неможливо виростити. Формування та використання такої порівняльної переваги є головним принципом розвитку міжнародної торгівлі.

Порівняльна перевага в поєднанні з низкою політичних важелів для підтримки виробництва сприяють масштабам і концентрації виробництва так, що деякі території стають «хлібними кошиками» для решти світу. Це, у свою чергу, призводить до підвищення ефективності та зниження ціни. Таким чином, через торгівлю глобалізована економічна система забезпечує дешевше харчування для всіх учасників торговельних відносин. Це також дозволяє країнам із розвиненим аграрним комплексом експортувати сільськогосподарську продукцію та отримувати від цього вигоду.

У світовій економіці щороку налічується понад 20 тис. потоків міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією. У грошовому еквіваленті в торгівлі переважають дорогоцінні садові культури, насіння олійних культур та зернові культури (рис. 1.5). Близько 5% обсягів світової торгівлі продуктами харчування припадає на продукти тваринного походження (м'ясо, риба, молочні продукти, яйця, живі тварини тощо), але разом вони складають трохи більше чверті всієї вартості (314 млрд дол. США). В обсягах торгівлі переважають потоки сої з Америки до Китаю, а з точки зору калорійності торгівля переважає з основних товарних культур: пшениці, сої, кукурудзи, рису, олійних культур і цукру.

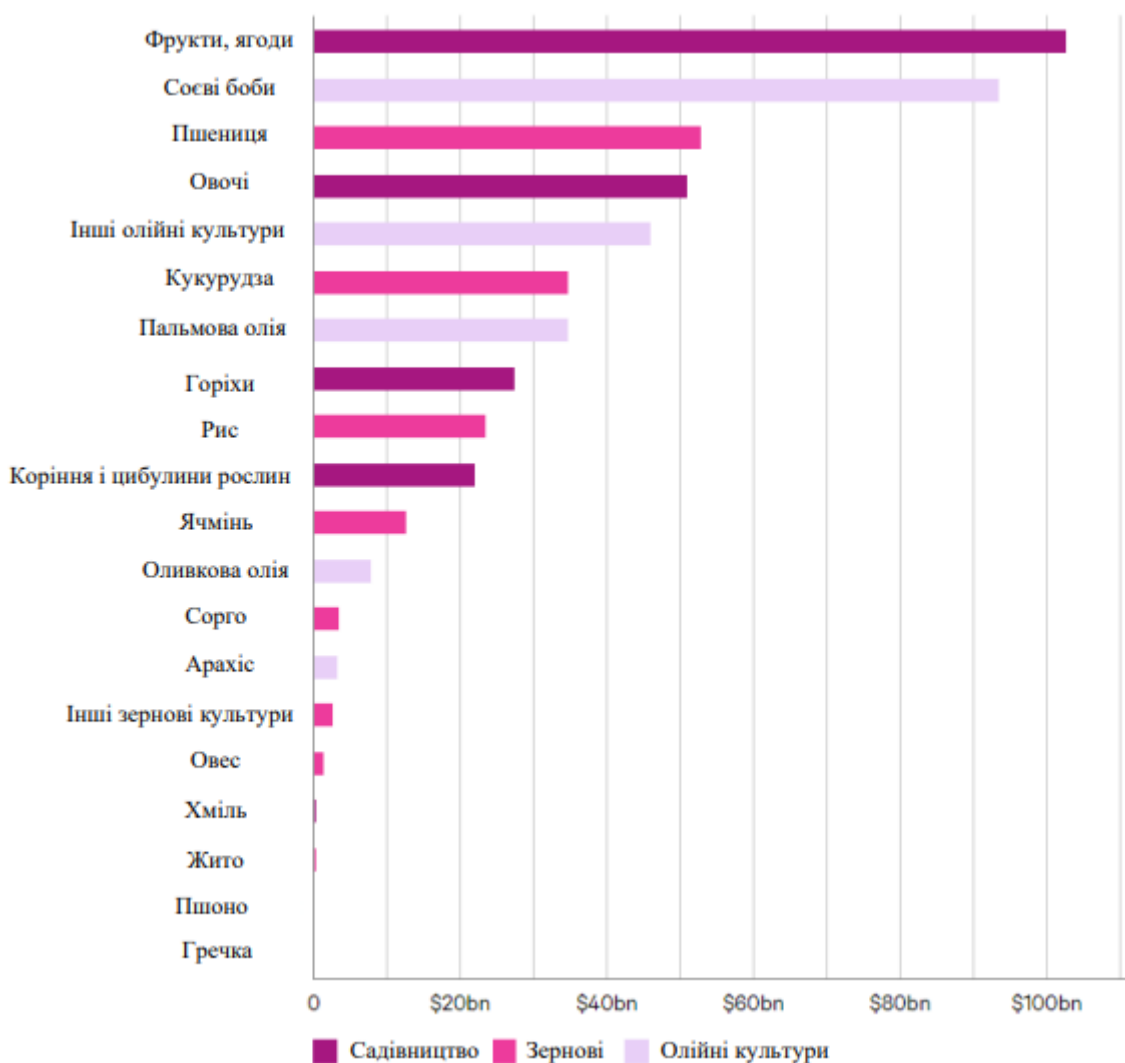

Рис. 1.5. Світова торгівля продукцією садівництва, олійними культурами та зерновими у 2015 р., млрд дол. США

Джерело: [42].

Історично міжнародна торгівля допомогла зменшити загрози продовольчій безпеці, з'єднавши регіони світу з обмеженим сільськогосподарським потенціалом і великою кількістю населення з регіонами з порівняльними перевагами в сільському господарстві. Це також забезпечило споживачам доступ до більш різноманітного та поживного продуктового кошика. Однак, щоб торгівля покращила продовольчу безпеку для більшої кількості країн, необхідно активізувати міжнародну співпрацю в цій сфері. Проте, незважаючи на зусилля світового співтовариства з вирішення цієї проблеми з 2000 р., «очікуване поглиблення співпраці двічі

призупинялося: перший раз через невдачу Світової організації торгівлі (СОТ) успішно узгодити Порядок денний розвитку в Досі з 2001 р., другий – через різке зростання міжнародних цін на продовольство в 2007-2008 роках» [43]. Ці два випадки підтверджують необхідність нового підходу до інтеграції глобальної торгівлі, який вирішуватиме довгострокові проблеми торгівлі та сприятиме зміцненню продовольчої безпеки.

Проблеми в межах Дохійського раунду переговорів СОТ, розпочатого в листопаді 2001 року, почалися з розширення членства в СОТ – кількість країн-членів СОТ зростає з 128 членів у 1994 році до 162 у 2015 році. Дохійський раунд також запропонував охопити широкий перелік тем, включаючи сільське господарство, промисловість, послуги та інтелектуальну власність [43]. Тому, нові багатосторонні переговори повинні проводитися за новим підходом, який повністю врахує поточні реалії світової торгівлі та використає існуючі засоби для поширення більш керованих угод між сторонами.

Новий раунд переговорів має також враховувати мінливу реальність міжнародної торгівлі: поява таких країн, як Бразилія, Китай та Індія; новий тип підтримки, який розвинені країни надають своїм фермерам і менш спотворює умови торгівлі; поява масової внутрішньої підтримки сільського господарства в країнах, що розвиваються (Китай, Індія та ін.); нещодавні регіональні та преференційні торгові угоди, підписані між членами СОТ. Нестабільність цін була ще однією серйозною перешкодою для повного використання переваг інтегрованої торгівлі для покращення продовольчої безпеки, що найбільш було відчутно під час глобальної харчової цінової кризи 2007-2008 років. Упродовж цього періоду на світових сільськогосподарських ринках спостерігалось рекордне зростання цін на деякі товари. Багато різних факторів сприяли різкому зростанню цін, яке посилювалося внаслідок помилкової торговельної політики «жебрак - твій сусід», спрямованої на вирішення внутрішніх проблем продовольчої безпеки. Нові експортні обмеження, підвищення експортних податків і зниження

імпортних тарифів на сільськогосподарську продукцію посилили зростання світових цін на сільськогосподарську продукцію. Така політика лише погіршила проблему, тому що експортні податки/обмеження знижують внутрішні ціни, але водночас підвищують світові ціни.

Окрім інструментів торговельної політики, створення продовольчих запасів також стало загальною політичною реакцією на глобальні продовольчі кризи. Однак продовольчі запаси часто мають багатоцільове використання, що зменшує їхню ефективність: екстрена допомога, допомога бідним верствам населення у періоди дефіциту продовольства або під час значного зростання цін, а також надання підтримки виробникам, щоб стримувати ріст цін. Крім того, утримання накопичених продовольчих запасів є дорогим, їх складно ефективно та справедливо розподіляти.

Тому більш ефективними вважаються прямі інструменти (наприклад, інвестиції в постачання продуктів харчування та сільськогосподарські дослідження та розробки), за допомогою яких можна вирішити проблему недостатньої пропозиції продовольства. Крім цього, системи соціального захисту та грошові трансферти можуть краще допомогти бідним домогосподарствам впоратися з підвищенням цін на продукти харчування, водночас дозволяючи цінам залишатися високими, що стимулює місцеве виробництво в середньостроковій перспективі. Грошові трансферти для бідних верств населення також можуть компенсувати вплив інших негативних чинників, від яких можуть постраждати як міські, так і сільські домогосподарства. Вчені вважають, що грошові трансферти є найкращою політикою, за допомогою якої можна допомогти бідним міським і сільським домогосподарствам у часи високих цін на продовольство [43], тому, коли це можливо, замість продовольчих запасів слід використовувати політику трансфертів.

Оцінки показують, що одна третина всього експорту агропродовольчої продукції продається в рамках глобальних ланцюгів створення вартості, які охоплюють учасників принаймні з трьох країн. Основні сільськогосподарські

товари спочатку експортуються, потім переробляються на продукти харчування, які, у свою чергу, реекспортуються. Таким чином, глобальні ланцюжки вартості передбачають ще тісніші зв'язки між різними суб'єктами порівняно з іншими формами торгівлі. Цей тісний зв'язок між виробництвом, споживанням і торгівлею підкреслює важливість торгівлі для підтримки функціонування ланцюгів постачання та забезпечення продовольчої безпеки [44].

Допомагаючи збалансувати дефіцит і надлишок продовольства в різних країнах, торгівля може відігравати вирішальну роль у подоланні проблем голоду та недоїдання. Торгівля може покращити доступ до продовольства для найбільш уразливих верств населення шляхом зниження цін на продовольство та зменшення їх нестабільності [44]. Торгівля дозволяє забезпечити достатню кількість продуктів харчування протягом усього року та збільшує їх різноманітність, розширюючи вибір споживачів і сприяючи диверсифікації раціону, який включає свіжі фрукти, овочі, м'ясо та молочні продукти. Крім того, використання стандартів на різних етапах глобальних ланцюжків створення вартості може сприяти гармонізації вимог безпеки харчових продуктів із міжнародними стандартами, сприяючи таким чином безпечності харчових продуктів у внутрішніх системах виробництва та розподілу.

Торгівля також створює можливості для фермерів підвищити продуктивність і збільшити свої доходи. Швидкий розвиток глобальних ланцюгів доданої вартості означає, що країни, що розвиваються, мають ширші можливості для участі в міжнародних ринках і торгівлі, що може забезпечити потужний механізм для поширення технологій і передового досвіду та підвищення доходів фермерів [44]. Крім того, торгівля сприяє структурним перетворенням, розширюючи зв'язки сільського господарства з іншими секторами економіки. Тому торгівля може відігравати вирішальну роль у забезпеченні трансформації продовольчих систем.

Міжнародна торгівля аграрною продукцією може сприяти досягненню цілей екологічної стійкості. Забезпечуючи переміщення продовольства з регіонів із надлишком до регіонів з дефіцитом продовольства, торгівля сприяє оптимальному розподілу ресурсів у всьому світі, запобігаючи надмірній експлуатації та допомагаючи країнам адаптуватися до перебоїв у постачанні, пов'язаних зі зміною клімату [44]. Розширюючи ринки для екологічно вироблених продуктів, торгівля також може підвищити комерційну життєздатність екологічно чистих методів виробництва.

Хоча торгівля може бути вирішальним фактором трансформації продовольчих систем, вчені впевнені, що торгівля також несе ризики. Наприклад, деякі виробники не зможуть конкурувати з імпортованою продукцією, що призведе до втрати доходів і засобів до існування. В інших випадках нижчі ціни на продовольчі товари можуть ускладнити виробникам фінансування витрат на дотримання норм і стандартів на продукцію [44]. Щоб пом'якшити ці ризики та повністю використати переваги торгівлі, важливо забезпечити узгоджену політику в багатьох сферах, включаючи торгівлю, сільське господарство, навколишнє середовище, охорону здоров'я, технології та освіту.

Зокрема, політика, яка сприяє лібералізації торгівлі та ринковій інтеграції, повинна супроводжуватися додатковими заходами для забезпечення того, щоб працівники підприємств, на які негативно впливає торгова конкуренція, зокрема в більш уразливих країнах, були охоплені адекватними заходами соціального захисту [44]. Політика підтримки підвищення кваліфікації в країнах, що розвиваються, необхідна для забезпечення того, щоб малі підприємства могли відповідати вимогам міжнародних ринків і брати участь у діяльності глобального ланцюга створення вартості.

В процесі розвитку країн уряди, як правило, знижують оподаткування сільського господарства та починають надавати захист, оскільки фермери стають більш впливовими [45]. Оподаткування сільського господарства в

бідних країнах частково пояснюється впливом міських споживачів, які негативно реагують на підвищення цін на продовольство, а частково тим, що податки на експорт є відносно легким способом отримати дохід. Олпер А., Керзі Д. та Свіннен Дж. дослідили зв'язок між станом здоров'я та ступенем лібералізації торгівлі упродовж періоду 1960-2010 рр. Вчені виявили, що «показники здоров'я дітей покращилися після загальної лібералізації торгівлі в 19 країнах їх вибірки. На початку досліджуваного періоду майже всі країни, що розвиваються, оподатковували свої сільськогосподарські сектори, і зниження оподаткування сільського господарства призвело до особливо значних покращень у здоров'ї дітей» [46].

З 1990-х років обсяг і ставка оподаткування сільського господарства впали, а середня ставка захисту сільського господарства в країнах, що розвиваються, зросла. Зменшення нинішніх рівнів захисту в усьому світі, ймовірно, збільшить національні доходи та покращить харчування за рахунок зниження загальної вартості виробництва харчових продуктів і збільшення доходів для фермерів з низькими доходами в країнах, що розвиваються, які експортують харчові продукти. Однак зниження захисту сільського господарства також може зменшити доходи деяких груп населення, що підкреслює потребу в створенні мереж соціального захисту, щоб допомогти вразливим групам, які можуть опинитися в не вигідному становищі через несприятливу зміну торговельної політики [47].

Отже, стан продовольчої безпеки країн та регіонів світу залежить від наявних природних факторів, які визначають їх здатність вирощувати і виготовляти продовольство, а також впливають на формування порівняльних переваг у виробництві аграрної продукції та постачанні її на зовнішні ринки. Крім цього, важливим чинником продовольчої безпеки є урядова політика країн, яка спрямована на підтримку підприємств, що виробляють та експортують сільськогосподарську продукцію.

Висновки до розділу

1. В умовах поглиблення геополітичних конфліктів та погіршення кліматичних умов все більше країн світу стикається з труднощами у забезпеченні населення недорогим та якісним продовольством, що свідчить про зростання актуальності продовольчої безпеки як глобальної проблеми світового співтовариства. Комплексним показником рівня продовольчої безпеки країн та регіонів світу слугує глобальний індекс голоду, який розраховується Продовольчою та сільськогосподарською організацією. Прогрес у подоланні проблем продовольчої безпеки та зниженні рівня голоду у 2016-2020 рр. сповільнився внаслідок збільшення кількості збройних конфліктів та впровадження обмежень з метою протидії поширення пандемії COVID-19.

2. Найвищий рівень голоду у 2021 р. спостерігався в країнах Африки на південь від Сахари та Південної Азії. Західна Азія та Північна Африка мали помірний показник глобального індексу голоду, а поширеність недоїдання в регіоні має тенденцію до зростання, що свідчить про подальше зниження продовольчої безпеки в цих регіонах. Показник глобального індексу голоду для Східної та Південно-Східної Азії у 2021 р. був низьким і має тенденцію до зниження.

3. Стан продовольчої безпеки держави характеризується рівнем забезпечення населення продуктами харчування як за рахунок внутрішнього виробництва необхідних продуктів належної кількості та якості, так і шляхом імпорту продовольства, яке не виготовляється в країні або виробляється в недостатній кількості. Основними чинниками продовольчої безпеки є наявність, доступність, можливість споживання продовольства, стабільність забезпеченості населення продовольством. Важливим індикатором продовольчої безпеки є ступінь залежності держави від імпорту продуктів харчування, який визначається як відношення імпорту основних груп продовольства до загального обсягу імпорту товарів або до обсягу їх внутрішнього споживання.

4. В умовах глобалізації продовольча безпека країн залежить від ступеня їх залучення до міжнародного поділу праці, оскільки виробництво та експорт аграрної продукції, за якою країна має порівняльні переваги, створює передумови та фінансові можливості для імпорту аграрних продуктів, які не можливо вирощувати в цій країні. Відповідно, міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією та цінові умови такого товарообміну стали важливим чинником продовольчої безпеки як країн, що розвиваються, так і розвинених країн. При цьому, процеси лібералізації міжнародної торгівлі та поглиблення інтеграції країн посилюють значення політики національних урядів в сфері підтримки та стимулювання розвитку аграрного сектору економіки і митної політики в частині регулювання експорту та імпорту сільськогосподарської продукції як факторів продовольчої безпеки.

РОЗДІЛ 2. МІСЦЕ УКРАЇНИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ АГРАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ

2.1. Структурно-динамічні характеристики світового ринку аграрної продукції

Глобальний продовольчий і сільськогосподарський ринок демонструє активне зростання з 1995 року. Хоча всі країни посилили свою участь у світовому ринку, країни з економікою, що розвивається, відіграють більш вагомую роль у формуванні глобальної продовольчої безпеки, оскільки цим країнам належить значна частка у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією. Торгівля, яка спочатку розглядалася як суто економічний обмін, сьогодні стала важливим інструментом, що використовується для вирішення економічних, соціальних і екологічних проблем. Порядок денний сталого розвитку на період до 2030 року визнає міжнародну торгівлю двигуном інклюзивного економічного зростання та зменшення бідності, а також важливим засобом досягнення Цілей сталого розвитку.

Спалах пандемії COVID-19 на початку 2020 р. показав, як надійна та добре інтегрована глобальна агропродовольча система може допомогти країнам протистояти безпрецедентним викликам. На думку фахівців Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, «світова торгівля продуктами харчування та сільськогосподарськими продуктами виявилася надзвичайно стійкою до збоїв, спричинених пандемією» [48]. Перебої у постачанні продовольства були разючими, але загалом нетривалими, доводячи, що, саме через участь у світовому ринку аграрної продукції країнам легше формувати національну продовольчу безпеку. Війна в Україні впливає на регіон, який має важливе значення для глобальної продовольчої безпеки та харчування. Оскільки воєнні дії тривають довго, існує велика невизначеність щодо здатності України вирощувати, збирати врожай і торгувати культурами як у поточному, так і в майбутньому сільськогосподарському сезоні. Що стосується торгівлі, ризик фрагментації

глобальних продовольчих і сільськогосподарських ринків створює додаткові загрози для світової продовольчої безпеки.

Незважаючи на те, що інтенсивність торгівлі промисловими товарами є вищою, ніж торгівлі продуктами харчування та сільськогосподарською продукцією, глобалізація у сфері продовольства та сільського господарства відповідає загальним моделям глобалізації [49]. У 2019 р. світовий експорт промислової продукції у вісім разів перевищував експорт продовольства та сільськогосподарської продукції, хоча внесок промисловості у світовий ВВП лише в чотири рази перевищував внесок продовольства та сільського господарства. Ці співвідношення можна приблизно порівняти з тими, що спостерігалися в міжнародній торгівлі в середині 1990-х років.

Загальна вартість продовольства та сільськогосподарської продукції значно зросла упродовж 2000-2008 рр., але ця тенденція була перервана у 2009 р. внаслідок світової фінансово-економічної кризи (рис. 2.1). Хоча зростання торгівлі відновилось у 2010 та 2011 роках, з тих пір темпи зростання торгівлі аграрною продукцією залишаються невисокими, що вчені визначають як «стагнацію» [50]. Торгівля, яка відбувалася в глобальних ланцюгах створення вартості продовольства та сільського господарства, розвивалася за схожими моделями та залишалася на рівні 35% загальної вартості з 2008 р. [51].

Пришвидженню процесів глобалізації, розширення торгівлі харчовими продуктами та сільськогосподарською продукцією та еволюції глобальних ланцюгів створення вартості сприяла низка торговельних угод на багатосторонньому та регіональному рівнях, які зменшили тарифи та інші торговельні бар'єри. Хоча торгівля промисловою продукцією була поступово лібералізована після Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) у 1947 р., це відбулося лише після переговорів під час Уругвайського раунду (1986–1994) та подальшої Угоди Світової організації торгівлі (СОТ) про сільське господарство у 1995 р., в результаті чого сільське господарство як сектор було прямо включено до процесу лібералізації на багатосторонньому рівні.

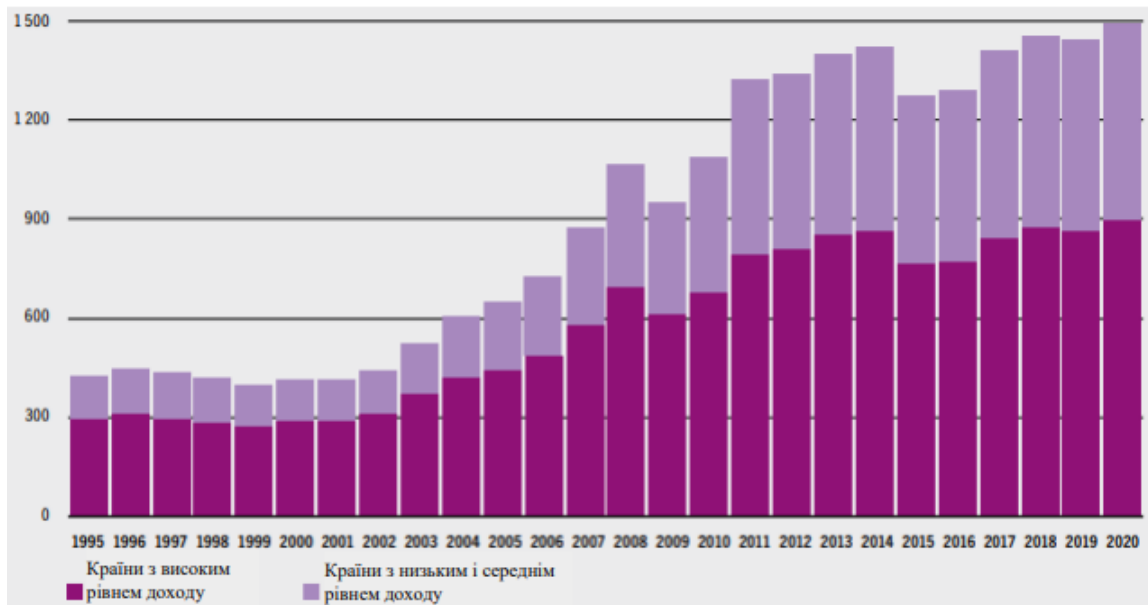

Рис. 2.1. Динаміка обсягів світової торгівлі продовольством та сільськогосподарською продукцією, млрд дол. США

Джерело: [48]

Торгівля продуктами харчування та сільськогосподарською продукцією стала інтенсивнішою після 2000 р., що стало результатом виконання зобов'язань щодо конкретних країн за Угодою про дії та вступ Китаю до СОТ у грудні 2001 року. Країни з економікою, що розвивається, такі як Бразилія та Китай, збільшили свої частки на світовому ринку на початку 2000-х років і відіграють дедалі важливішу роль на глобальних сільськогосподарських і продовольчих ринках [52]. Як показано на рис. 2.1., частка світового експорту, що походить із країн із низьким і середнім рівнем доходу, зросла з приблизно 30% у 1995 р. до 40% у 2011 р. і з того часу залишалася незмінною, а частка країн з високим рівнем доходу становить 60% світового експорту. Подібні частки спостерігаються й для імпорту. Частка імпорту з країн з низьким і середнім рівнем доходу зросла з 29% у 1995 р. до 40% у 2020 р. Це означає, що 71% усього імпорту в 1995 р. призначався для країн з високим рівнем доходу. У 2020 р. відбулося скорочення цієї частки до 60%.

Зростання торгівлі продовольством і сільськогосподарською продукцією упродовж 2000-2010 рр. також відбулося завдяки посиленню

співпраці між країнами. Більше країн розширили свою участь у світовій торгівлі продовольством і сільськогосподарською продукцією, а також відбулися зміни у географічній структурі торгівлі. Специфічні моделі торгівлі країн формують «мережу» торгівлі, яка відображає відносне положення кожної країни, а також важливі особливості глобального ринку. Країни, які пов'язані з багатьма торговельними партнерами і торгують з високою інтенсивністю, розташовані ближче до ядра цієї торгової мережі. Країни з невеликою кількістю торгових партнерів і низькою інтенсивністю торгівлі розташовані на периферії мережі.

У 2019 р. кожна країна мала на 50% більше шансів створити прямий торговельний зв'язок з іншою країною, ніж у 1995 р. Імовірність того, що ці прямі торгові партнери більше торгують з іншими країнами, також зросла. Ці показники також свідчать про те, що глобальна мережа торгівлі харчовими продуктами та сільськогосподарською продукцією розвивалася в основному упродовж 1995-2007 рр., а у період 2007-2019 рр. відбувалися незначні зміни відповідно до загальних моделей глобалізації [53]. У глобальному масштабі кількість торгових зв'язків, тобто кількість торговельних потоків між країнами зросли з приблизно 11 тис. у 1995 р. до більш ніж 17 тис. наприкінці 2019 р. (рис. 2.1). З часом використовуючи зростаючу відкритість глобального ринку, країни з низьким і середнім рівнем доходу розширювали зв'язок швидше, ніж країни з високим рівнем доходу, на них припадало близько 60% світових торгових зв'язків у 2019 р.

Погляд на розвиток зв'язків між країнами з точки зору інтенсивності торгівлі – тобто з точки зору вартості продуктів харчування та сільськогосподарської продукції, що продаються завдяки цим торговельним зв'язкам – дає додаткове розуміння глобальної мережі. Країни Східної Європи та Центральної Азії зазнали раптового розриву ланцюжків своєї торговельної мережі під час та після розпаду Радянського Союзу. Проте, після 1995 р. вони швидко відновили торговельні зв'язки і до 2019 р. вони увійшли до групи країн з найбільшою кількістю зв'язків у світі. В Африці на

південь від Сахари деякі країни продовжують залишатися менше залученими до глобальних торговельних мереж.

Погляд на розвиток зв'язків між країнами з точки зору інтенсивності торгівлі – тобто з точки зору вартості продуктів харчування та сільськогосподарської продукції, що продаються завдяки цим торговельним зв'язкам – дає додаткове розуміння глобальної мережі. Країни Східної Європи та Центральної Азії зазнали раптового розриву ланцюжків своєї торговельної мережі під час та після розпаду Радянського Союзу. Проте, після 1995 р. вони швидко відновили торговельні зв'язки і до 2019 р. вони увійшли до групи країн з найбільшою кількістю зв'язків у світі. В Африці на південь від Сахари деякі країни продовжують залишатися менше залученими до глобальних торговельних мереж.

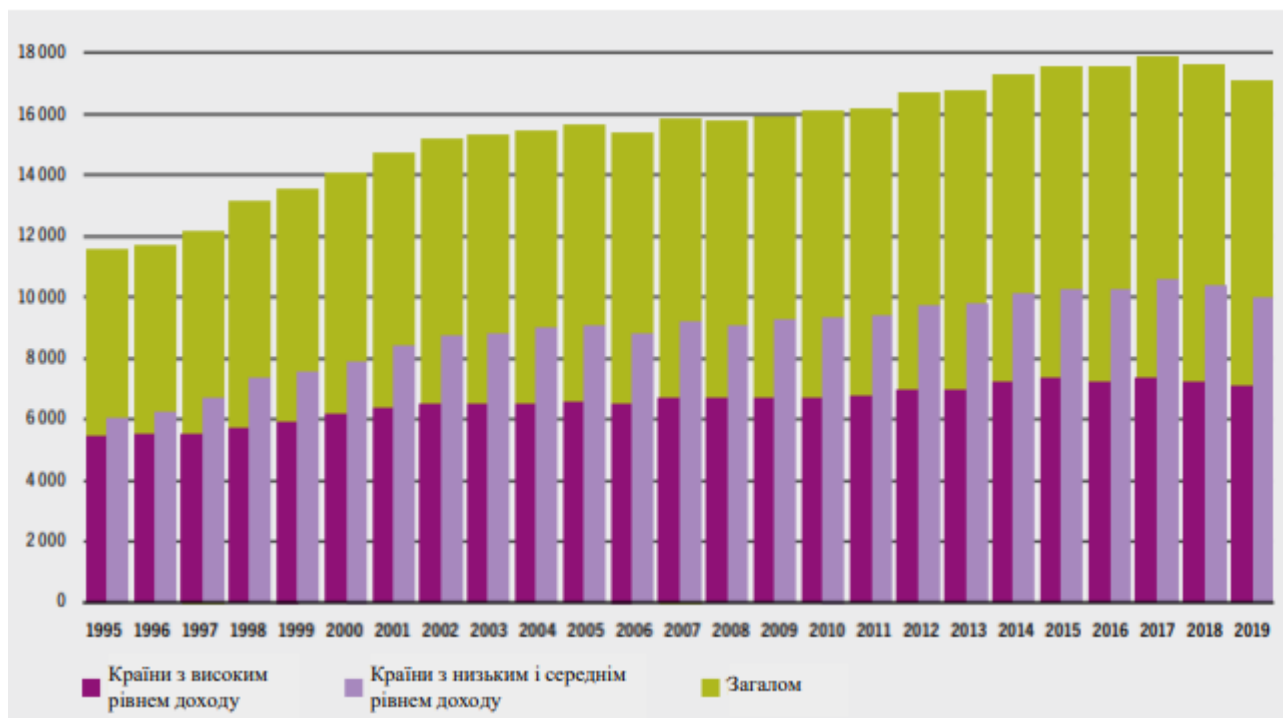

Рис. 2.2. Динаміка кількості білатеральних зв'язків країн у торгівлі продовольством та сільськогосподарською продукцією, кількість пар країн

Джерело: [53]

У період 1995-2007 р. країни стали «ближчими» одна до одної, встановивши між собою безпосередні торговельні зв'язки та збільшивши

вартість торгівлі. Упродовж цього періоду як країни з високим доходом, так і країни з низьким і середнім доходом наблизилися до інших країн глобальної мережі, таким чином поглибивши співпрацю з цими країнами. Незважаючи на цю тенденцію, країни з низьким і середнім рівнем доходу все ще менше пов'язані з іншими країнами глобальної торгової мережі, ніж країни з високим доходом. Це означає, що в середньому, порівняно з країнами з високим рівнем доходу, вони сформували менше торговельних зв'язків, а вартість продуктів харчування та сільськогосподарської продукції, якими торгують через ці зв'язки, нижча.

Країни, які є відносно більш віддаленими з точки зору географічного розташування, демонструють ще нижчий рівень зв'язку з глобальною мережею торгівлі продовольством і сільськогосподарською продукцією. Це стосується, наприклад, групи країн, які не мають виходу до моря, і малих острівних держав, що розвиваються. Країни Африки на південь від Сахари відносно менше пов'язані з іншими країнами глобальної мережі, тоді як у 2007-2019 рр. група країн Південно-Східної Азії демонструвала швидше формування торговельних зв'язків і більш інтенсивну торгівлю з іншими країнами.

Розширення торгівлі продуктами харчування та сільськогосподарською продукцією та поява нових гравців на світових ринках змінили структуру глобальної торговельної мережі. У 1995 р. існувало кілька великих торговельних центрів – тобто країн, які пов'язані з багатьма торговельними партнерами та характеризуються великою кількістю торгових зв'язків, багато з яких мають високі обсяги товарообороту. З часом, разом із розширенням торгівлі та появою нових гравців кількість таких центрів зросла, тому домінування окремих з них послабилося.

З точки зору інтенсивності торгівлі, Сполучені Штати Америки були найбільш значущим центром у 1995 р. та залишаються й на даний час. Після вступу до СОТ у 2001 р. та в результаті швидкого економічного зростання Китай перетворився з відносно невеликого центру в 1995 р., що знаходився на

периферії глобальної торговельної мережі, на другий за величиною хаб у 2019 р. і став одним із її центральних гравців [54]. Декілька країн Північної та Західної Європи, які входили до десятки найбільших хабів у 1995 р., стали менш важливими і поступилися своїм місцем країнам з економікою, що розвивається, таким як Індія, Російська Федерація та Південна Африка. Країни з економікою, що розвивається, стали більш глобалізованими та, водночас, розвивалися як важливі регіональні центри, що з'єднують менші країни у своїх регіонах із глобальним ринком [55].

Дійсно, структура глобальної мережі торгівлі продовольством і сільськогосподарською продукцією стала більш децентралізованою, з більшою кількістю центрів, які є менш домінуючими. Це свідчить про те, що у 2019 р. торговельні зв'язки були більш рівномірно розподілені між окремими країнами порівняно з 1995 р. Подібно до загальних моделей глобалізації, найбільша частина цього процесу децентралізації відбулася упродовж 1995-2007 рр., проте його імпульс відтоді значно сповільнився.

Рівень доходу, географія, відмінності в забезпеченості природними ресурсами, технології та торговій політиці – все це впливає на вибір торговельного партнера. У глобальній мережі торгівлі продовольством і сільськогосподарською продукцією країни утворюють різні торговельні кластери, в яких вони, як правило, більше торгують. Ці кластери можуть бути регіональними або можуть розширюватися, щоб включати торгових партнерів у різних регіонах. Аналіз інтенсивності торгівлі за період 1995–2019 рр., проведений експертами, свідчить про те, що країни торгували в межах чітко вираженої кластерної структури [48]. Згодом кластери ставали ще міцнішими, оскільки торгівля в них зростала, деякі кластери залишалися регіональними та стабільними з точки зору участі країни, тоді як інші розширювалися по регіонах із частим змінним складом країни.

Наприклад, стабільний кластер включає країни, які підписали Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (NAFTA) і її наступницю Угоду між Сполученими Штатами Америки, Мексикою і Канадою (USMCA),

а також деяких їхніх торгових партнерів у Латинській Америці та Карибському басейні. Інтенсивність торгівлі продовольством і сільськогосподарською продукцією між трьома підписантами угоди була вже високою в 1995 р. і залишалася значною до 2019 р. У 1995 році цей кластер вже включав країни Центральної Америки за межами Мексики. Згодом утворилися значні торговельні зв'язки з країнами Південної Америки, і кластер розширився, включивши Північну Америку та країни Центральної та Південної Америки, за винятком Аргентини, Бразилії, Парагваю та Уругваю, які є членами Південного спільного ринку (МЕРКОСУР) і разом із країнами Східної Азії, Південно-Східної Азії та Океанії, як правило, торгують у глобальному масштабі, а не в межах регіону. Інші переважно регіональні кластери включають Європейський Союз, де спільний ринок призвів до зростання рівня інтенсивності торгівлі між членами, та кластер, заснований на міцних торгових зв'язках між країнами колишнього Радянського Союзу [48].

Згодом ці кластери поширилися на інші регіони, і, хоча Африка не сформувала стабільний регіональний кластер протягом періоду 1995–2019 рр., африканські країни мають високий рівень взаємодії з іншими кластерами. У 1995 р. кластер навколо Європейського Союзу також включав багато країн Північної Африки та кілька країн на південь від Сахари. У 2007-2013 рр. торговельні зв'язки африканських країн з іншими країнами південної півкулі стали більш активними. У 2019 р. країни, розташовані у східній частині Північної Африки та Африки на південь від Сахари, сформували відносно міцні торгові зв'язки з кластером Східної Європи та Центральної Азії та країнами Західної та Південної Азії.

Глобальний ринок сільськогосподарської продукції зріс з 11109,32 млрд дол. США у 2021 р. до 12152,6 млрд дол. США у 2022 р. за середньорічного темпу зростання 9,4%. Російсько-українська війна унеможливила відновлення світової економіки після пандемії COVID-19, принаймні в короткостроковій перспективі. Війна призвела до економічних санкцій проти кількох країн,

різкого зростання цін на товари та руйнування ланцюжків поставок, що вплинуло на багато ринків у всьому світі. Очікується, що ринок сільськогосподарської продукції зросте до 16671,58 млрд дол. США у 2026 р. при середньорічному темпі зростання 8,2% [56].

Спалах коронавірусної хвороби (COVID-19) істотно сповільнив торгівлю на світовому ринку сільськогосподарської продукції у 2020 р., оскільки ланцюжки поставок були порушені через торгові обмеження, а споживання скоротилося через карантини, запроваджені урядами в усьому світі. Оскільки уряди запровадили карантинні заходи, фермери зіткнулися з труднощами зі збором урожаю та продажем своєї продукції. Крім того, значно скоротився експорт сільськогосподарської продукції, оскільки країни ввели обмеження на транскордонну торгівлю.

Азіатсько-Тихоокеанський регіон був найбільшим регіоном на ринку сільськогосподарської продукції у 2021 р. Північна Америка була другим за величиною регіоном на ринку сільськогосподарської продукції. Країни, охоплені ринком сільськогосподарської продукції: Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Бельгія, Бразилія, Канада, Чилі, Китай, Колумбія, Чеська Республіка, Данія, Єгипет, Фінляндія, Франція, Німеччина, Гонконг, Індія, Індонезія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Іран, Японія, Малайзія, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Саудівська Аравія, Сінгапур, Південна Африка, Південна Корея, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таїланд, Туреччина, ОАЕ, Великобританія, Україна, США та В'єтнам [56].

Населення світу зростає і, як очікується, досягне 10 мільярдів до 2050 року. Збільшення населення створює більший попит на продукти харчування. Згідно з опублікованими Організацією економічного співробітництва та розвитку і Продовольчою та сільськогосподарською організацією прогнозами, «світове виробництво зернових має зрости на 13% до 2027 р.» [57]. Відповідно, аграрні підприємства країн-учасниць глобального ринку сільськогосподарської продукції, повинні збільшити площі для вирощування

зернових та іншої рослинної продукції, наростити потужності виробництва продуктів харчування тваринного походження, що в результаті обумовить збільшення обсягів світової торгівлі, щоб задовольнити зростаючі потреби населення.

2.2. Позиції України у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією

Україна є одним із провідних світових виробників та експортерів сільськогосподарської продукції та відіграє вирішальну роль у постачанні насіння олійних культур і зерна на світовий ринок. Понад 55% території України займає рілля, а сільське господарство забезпечує роботу для 14% населення України. Сільськогосподарська продукція є найважливішою статтею експорту України, обсяги якої у 2021 р. досягли 27,8 млрд дол. США, що становило 41% від загального експорту країни в 68 млрд дол. США.

Україна є світовим лідером у постачанні на міжнародні ринки пшениці, кукурудзи, ячменю, соняшнику, цукрових буряків, тютюну, бобових культур, фруктів та овочів. У 2020 р. українські виробники відправили на експорт 5585,1 тис. тонн соняшникової олії, що становило 24% світового експорту та забезпечило Україні перше місце на світових ринках цієї продукції (рис. 2.3.). За обсягами експорту соняшникової макухи, що становив у 2020 р. 4470,8 тис. тонн або 15% від світового експорту, Україна посіла друге місце в світі. Високі позиції в рейтингу країн-експортерів сільськогосподарської продукції Україна займає за обсягами експорту кукурудзи (21440,6 тис. тонн або 13% світового експорту) – 4 місце, таке ж саме, як і за обсягами експорту ячменю (3597,5 тис. тонн, 10% світового експорту). Україна експортувала 2240,9 тис. тонн соєвих бобів, що хоча й становило 1% світового експорту, проте забезпечило нашій країні шосту позицію в рейтингу експортерів. За обсягами експорту пшениці, який у 2020 р. становив 16373,4 тис. тонн або 6% світового експорту, Україна посідала 9-те місце.

Рис. 2.3. Позиції України на світових ринках сільськогосподарської продукції у 2020 р.

Джерело: [58]

Отже, Україна, є провідним у світі виробником соняшникової макухи, олії та насіння, і, відповідно, найбільшим у світі експортером соняшникової макухи та олії. Виробництво переважно зосереджено у східних і південно-східних регіонах країни. Україна виробляє третину світового виробництва соняшникової олії та майже половину світового експорту. У 2021 р. цей експорт оцінювався в 6,4 млрд дол. США. Найбільшими ринками, куди постачалася ця продукція у 2021 р., були Індія (31%), Європейський Союз (30%) і Китай (15%).

Найбільшими імпортерами соняшникової олії з України є Індія, Китай (материковий), Нідерланди, Іспанія та Італія (рис. 2.4). Через припинення імпорту соняшникової олії через конфлікт між Україною та Росією Індія змушена шукати заміну в інших харчових оліях або отримувати харчові олії з інших країн, щоб підтримувати внутрішні поставки та запобігати швидкому зростанню роздрібних цін.

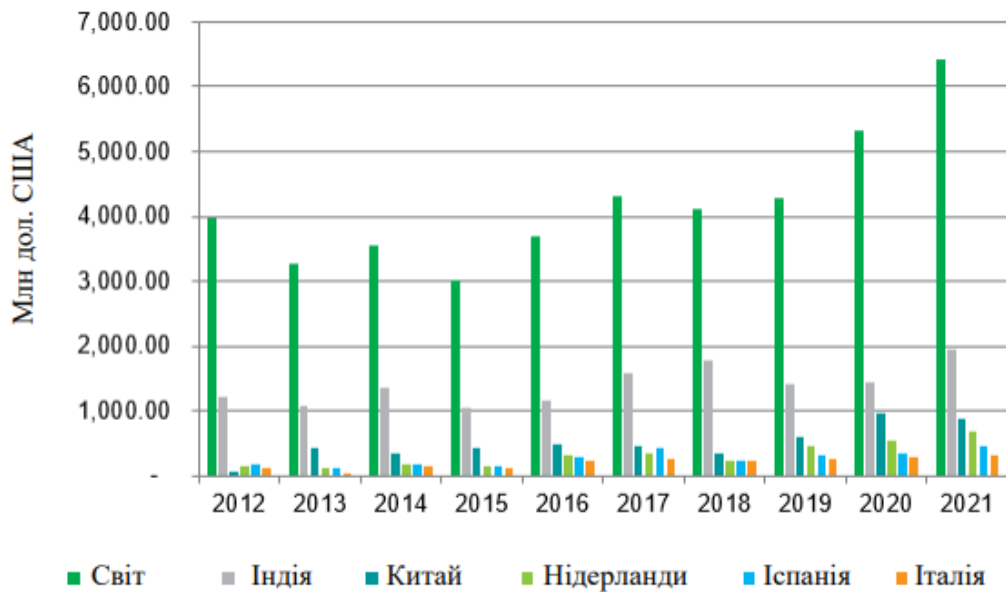

Рис. 2.4. Найбільші імпортери соняшникової олії з України

Джерело: [59]

Станом на 1 березня 2022 р. Україна відвантажила близько 62% обсягу експорту соняшникової олії, прогнозованого на 2021-2022 маркетинговий рік (табл. 2.1). Україна постачає майже дві третини світового обсягу соняшникової макухи, а у 2021 р. експорт цього товару оцінювався в 1,2 млрд дол. США. Найбільшими ринками у 2021 р. були Китай (48%), Європейський Союз (25%) і Туреччина (7%). До 1 березня 2022 р. Україна відвантажила близько 61% від прогнозованого експорту соняшникової макухи на 2021-2022 маркетинговий рік.

Україна є шостим у світі виробником насіння ріпаку і третім за величиною експортером із поставками на загальну суму 1,7 млрд дол. США у 2021 р. Осимий ріпак, який становить близько 96% від загального врожаю в Україні, сіють у вересні-жовтні, а збирають у липні-серпні. Ріпак вирощують по всій країні, але найбільше посівних площ зосереджено на півдні. Що стосується сої, то Україна є дев'ятим за величиною виробником і сьомим за величиною експортером у світі з обсягом продажів у 600 млн дол. США у 2021 р. Станом на 1 березня 2022 р. Україна відвантажила близько 65% прогнозованого експорту сої на 2021-2022 маркетинговий рік.

Таблиця 2.1

Українське сільськогосподарське виробництво та експорт,
2021-2022 маркетинговий рік

Продукція	Виробництво			Експорт		
	Обсяг, тис. тонн	Місце в рейтингу світових виробників	Частка у світовому виробництві, %	Обсяг, тис. тонн	Місце в рейтингу світових експортерів	Частка у світовому експорті, %
Кукурудза	41900	6	3,5	23000	4	12
Пшениця	33000	7	4,3	19000	5	9
Соняшник	17500	1	30,6	75	9	3
Ячмінь	9900	4	6,8	5800	3	17
Олія соняшникова	5676	2	30,6	4950	1	46
Соняшникова макуха	5452	2	27,5	4100	1	54
Ріпак	3015	6	4,2	2700	3	20

Джерело: складено за [60]

Україна також посідала шосте місце у світі за обсягами виробництва кукурудзи та, за прогнозами, мала посісти четверте місце за величиною експорту у 2021-2022 маркетинговому році. До березня 2022 р. Україна відвантажила близько 80% очікуваного експорту кукурудзи за маркетинговий рік. У 2021 р. український експорт кукурудзи оцінювався в 5,9 млрд дол. США, при цьому 32% поставок вартістю 1,9 млрд дол. США призначалися для Китаю, 30% (1,8 млрд дол. США) було експортовано до ЄС та ще близько 7% (0,5 млрд дол. США) – до Єгипту (табл. 2.2). Інші ключові напрямки включають Іран і Туреччину.

Україна була сьомим у світі виробником пшениці та, за прогнозами, могла стати п'ятим за величиною експортером у 2021-2022 маркетинговому році. У 2021 р. український експорт пшениці оцінювався в 5,1 млрд дол. США. До лютого 2022 р. Україна відправила на експорт приблизно 95% прогнозованого експорту пшениці за маркетинговий рік, що відповідало традиційній динаміці торгівлі. Найбільшими імпортерами української пшениці у 2021 р. були Єгипет, Індонезія, Бангладеш, Туреччина та Ємен. Більшість із цих країн значною мірою залежать від поставок української

пшениці, головним чином ті, що розташовані в Північній Африці (Єгипет, Лівія) та регіоні Західної Азії (наприклад, Ліван та Ємен). Для Індонезії та Бангладеш Україна також є другим за величиною постачальником пшениці.

Україна була сьомим у світі виробником пшениці та, за прогнозами, могла стати п'ятим за величиною експортером у 2021-2022 маркетинговому році. У 2021 р. український експорт пшениці оцінювався в 5,1 млрд дол. США. До лютого 2022 р. Україна відправила на експорт приблизно 95% прогнозованого експорту пшениці за маркетинговий рік, що відповідало традиційній динаміці торгівлі. Найбільшими імпортерами української пшениці у 2021 р. були Єгипет, Індонезія, Бангладеш, Туреччина та Ємен. Більшість із цих країн значною мірою залежать від поставок української пшениці, головним чином ті, що розташовані в Північній Африці (Єгипет, Лівія) та регіоні Західної Азії (наприклад, Ліван та Ємен). Для Індонезії та Бангладеш Україна також є другим за величиною постачальником пшениці.

Таблиця 2.2

Експорт аграрної продукції з України до основних країн-партнерів у 2021 р.

Продукт	Вартість, млрд дол. США	Найбільші імпортери, млрд дол. США		
		ЄС	Китай	Індія
Разом	27,8	7,7	4,2	2,0
Олія соняшникова	6,4	Індія 1,9	ЄС 1,9	Китай 0,9
Кукурудза	5,9	Китай 1,9	ЄС 1,8	Єгипет 0,5
Пшениця	5,1	Єгипет 0,9	Індонезія 0,7	Туреччина 0,4
Ріпак	1,7	ЄС 1,1	Пакистан 0,2	Великобританія 0,2
Ячмінь	1,3	Китай 0,7	Туреччина 0,2	Сауд. Аравія 0,1
Соняшникова макуха	1,2	Китай 0,6	ЄС 0,3	Білорусь 0,1

Джерело: складено за [60]

У 2021 р. аграрний експорт з України спрямовувався до країн Азії (7,57 млрд дол. США), Європейського Союзу (4,09 млрд дол. США), Африки (1,91 млрд дол. США), СНД (0,84 млрд дол. США), Північної та Південної

Америци (0,16 млрд дол. США). До переліку 5-ти найбільших країн, які імпортували українську аграрну продукцію, у 2021 р. увійшли Китай (2,7 млрд дол. США), Індія (1,06 млрд дол. США), Нідерланди (1,02 млрд дол. США), Єгипет (0,8 млрд дол. США), Туреччина (0,6 млрд дол. США) [61].

Країни Азії залишаються основним регіоном світу, куди надходить сільськогосподарська продукція з України. У 2021 р. до азійських країн Україна експортувала 52% загального експорту пшениці, 33% - кукурудзи, 87% - ячменю, 72% - соняшникової олії (рис. 2.5). До країн Азії також надходить значна кількість готових продуктів харчування з України, зокрема в цей регіон у 2021 р. було доставлено 34% від загального обсягу експорту м'яса птиці, 38% - масла вершкового та 12% - цукру. Майже 40% української пшениці та 19% кукурудзи експортувалося до країн Африки.

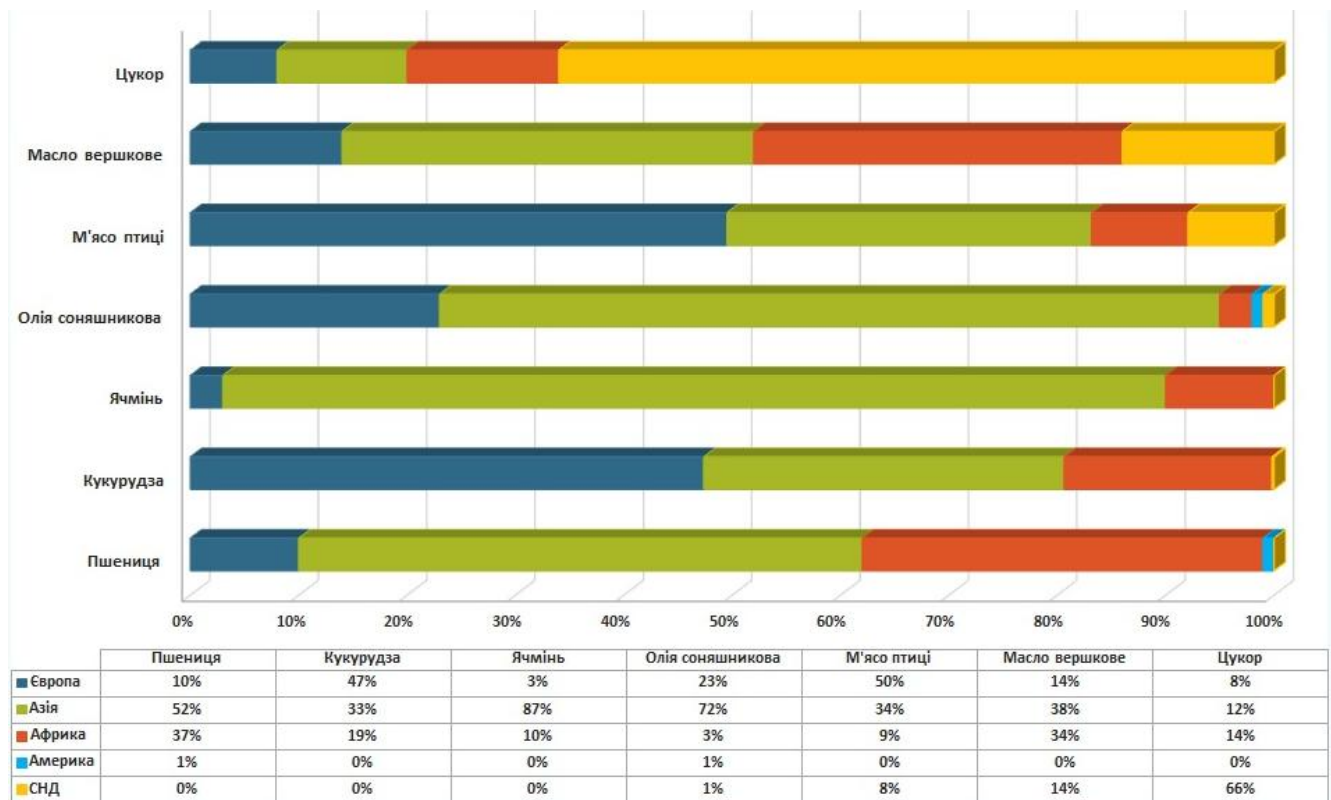

Рис. 2.5. Географічна структура експорту сільськогосподарської продукції з України, 2021 р.

Джерело: побудовано за [62]

Міцні позиції України як «житниці Європи» підтверджуються зростаючою динамікою експорту українських зернових культур до країн-членів ЄС – з 682 тис. тонн у 2010 р. до 15,9 млн тонн у 2019 р., основою якого було зростання експорту кукурудзи з 533 тис. тонн до 14,3 млн тонн відповідно (рис. 2.6). Валютні надходження від експорту зерна з України до ЄС у 2019 р. збільшилися на 23,9% порівняно з попереднім роком і перевищили 3 млрд дол. США. У 2020 р. через скорочення попиту та запровадження карантинних обмежень з метою запобігання поширенню пандемії експорт зерна з України скоротився на 36,8%, але у 2021 р. обсяги поставок відновилися і експорт українського зерна до ЄС збільшився до 2,6 млрд дол. США або на 34,1% порівняно з 2020 р. [59]. Отже, Україна посіла друге місце за обсягами експорту зернових культур (кукурудзи, пшениці, жита, ячменю і вівса) до Європейського Союзу, тобто 14% загального обсягу імпорту зерна до країн ЄС надходило з нашої країни.

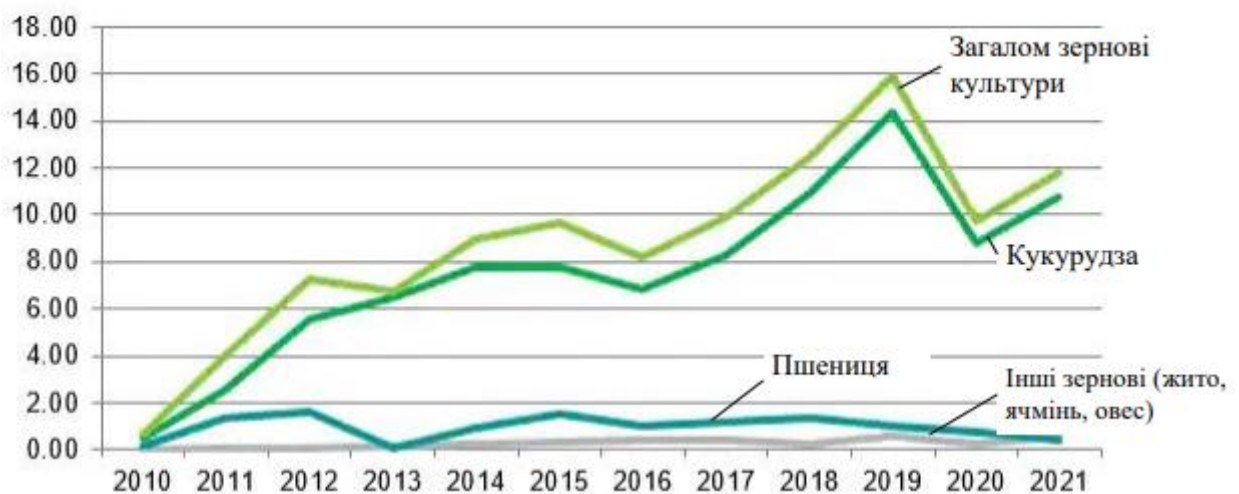

Рис. 2.6. Динаміка обсягів експорту зернових культур з України до ЄС
Джерело: [59]

За даними Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки Міністерства культури та інформаційної політики України, світовий ринок сільськогосподарської продукції недоотримав близько 20 млн тонн української агропродовольчої продукції після вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р., а у березні-серпні 2022 р. Україна поставила на зовнішні

ринки приблизно втричі менше сільськогосподарської продукції, ніж планувалося спочатку [63]. У зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні, український уряд обмежив експорт основних продуктів харчування (пшениця, овес, пшоно, гречана крупа, цукор, м'ясо та м'ясні субпродукти), що привернуло увагу експертів ООН, які заявили про «загострення загроз продовольчій безпеці багатьох країн Азії та Африки, залежних від поставок української аграрної продукції» [64].

На початку 2021 р. індекс цін на продовольство, який відображає щомісячні зміни ціни, почав істотно зростати порівняно з попередніми роками та в січні 2022 року досяг історичного максимуму (рис. 2.7). Подібні тенденції зафіксовані для зернових культур та рослинних олій. Зокрема, у січні 2022 р. ціни на зернові зросли на 33%, тоді як ціни на рослинну олію збільшилися на 80% порівняно з січнем 2020 р. У березні 2022 р. ціни на зернові та рослинну олію зросли ще на 33% порівняно з січнем 2022 р., в результаті чого індекс цін на зернові досяг найвищого рівня за всю історію торгівлі цією продукцією, перевищивши рекордні ціни 2007-2008 рр. та 2010-2011 рр.

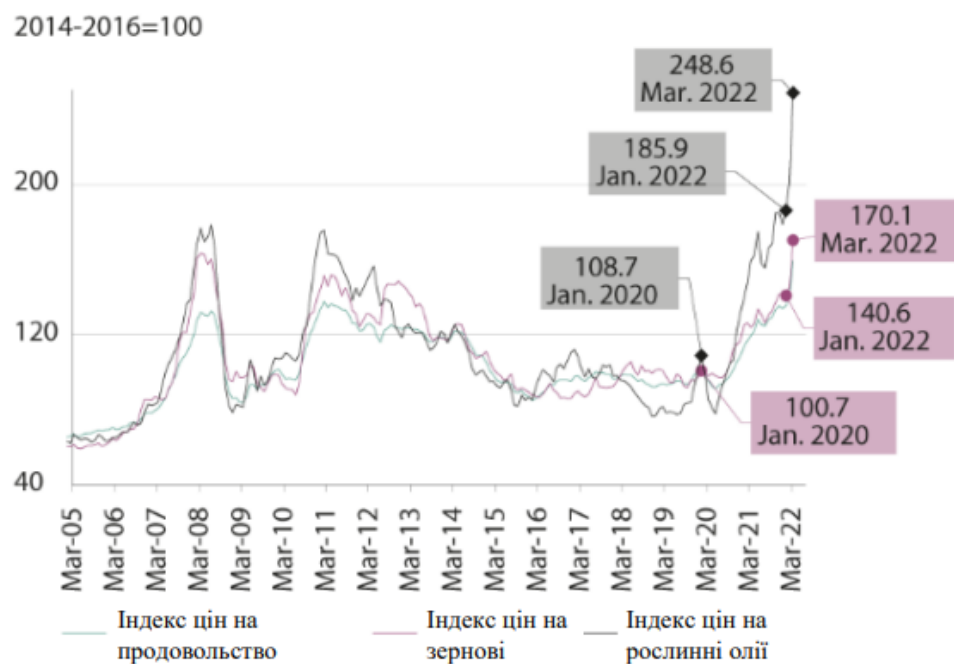

Рис. 2.7. Динаміка індексів цін на аграрну продукцію за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО)

Джерело: [65]

Війна в Україні загострила існуючу напругу на ринку сільськогосподарської продукції. З кінця 2021 р. ціни на такі товари, як зерно та рослинні олії, досягли рекордних значень, перевищивши навіть рівні світової кризи цін на продовольство більше десяти років тому, а через вторгнення російських військ в Україну ціни ще більше підвищилися. Це, перш за все, вплинуло на залежні від імпорту країни Близького Сходу та Північної Африки (MENA), а також на південь від Сахари, які значною мірою залежать від російської та української пшениці. Обмежені обсяги експорту через Чорне море та високі ціни ще більше дестабілізують продовольчу безпеку в цих регіонах.

Проте очікується, що глобальний попит на пшеницю буде задоволено в поточному маркетинговому році, оскільки такі країни, як Австралія, Бразилія та США, збільшать експорт, щоб заповнити дефіцит, що утворився внаслідок скорочення поставок з України. Як було показано у підрозділі 1.2, глобальні продовольчі системи та конкурентоспроможні структури міжнародної торгівлі, є ключовими для подолання кризових явищ та пом'якшення загрози дефіциту продовольства. Таким чином, збої в одних регіонах-експортерах можна компенсувати експортом з інших, що потребує активізації співпраці в міжнародній торгівлі.

Наразі експорт української кукурудзи та пшениці через Чорне море є обмеженим, а експорт залізницею та вантажівками через західні кордони України залишається на низькому рівні внаслідок істотних технічних проблем. Тому загальні обсяги експорту цих видів продовольства, ймовірно, будуть дуже низькими, в основному через значні логістичні проблеми. Відповідно, Міністерство сільського господарства США змінило свої початкові прогнози експорту української кукурудзи та пшениці у 2021-2022 рр. з 33,5 до 27,5 млн тонн для кукурудзи (зниження на 18%) і з 24 до 20 млн тонн для пшениці (зниження на 12%) [65].

Водночас, Індія, яка мала намір збільшити поставки пшениці на світовий ринок після лютого 2022 р., призупинила приватний експорт пшениці 13 травня 2022 р. через погіршення прогнозу врожаю. Незважаючи на цю заборону, уряд Індії все ще дозволяє приватний експорт за угодами, укладеними до заборони, і розглядає можливість майбутнього експорту на запит урядів країн, яким загрожує продовольча криза. Наприклад, після заборони Індія відправила 61,5 тис. тонн пшениці до Єгипту та отримала запити від урядів інших країн [66]. Крім того, урядовці Єгипту ведуть «зернові переговори» з Аргентиною, Францією та США, щоб компенсувати потенційний дефіцит продовольства [67]. Крім того, згідно прогнозу ENSO передбачається, що несприятливі погодні умови, спричинені Ла-Нінья, вплинуть на врожай в основних районах вирощування аграрної продукції в США [68].

Отже, стрімке підвищення цін і недостатня пропозиція на світовому ринку зернових культур, які є важливими продуктами для життєзабезпечення в усьому світі, неодмінно посилять загрози продовольчій безпеці багатьох країн. Запровадження санкцій щодо Росії та заборона постачання російських продуктів харчування на світовий ринок також спричинить шок. Війна між Росією та Україною матиме негативні наслідки не лише для економік цих країн, а й для продовольчої безпеки їхніх торговельних партнерів, які залежні від імпорту сільськогосподарської продукції.

2.3. Товарна структура торгівлі України аграрною продукцією

Підприємства аграрного сектору України забезпечують продовольством не лише потреби споживачів на внутрішньому ринку, але й експортують значні обсяги сільськогосподарської продукції та готових харчових продуктів на зарубіжні ринки, що сприяє надходженню валютної виручки до нашої країни. Тенденція до зміцнення позицій України на світових ринках сільськогосподарської продукції спостерігається з 2012 року, коли обсяги експорту збільшилися на 8 млрд дол. США порівняно з 2010 р., що

забезпечило зростання на 78% за цей період, тоді як обсяги імпорту збільшилися лише на 1,8 млрд дол. США або 29,5% відповідно (рис. 2.8).

Про істотне значення аграрного експорту для української економіки свідчить зростаюча динаміка позитивного сальдо зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією та готовими харчовими продуктами – з 4,1 млрд дол. США у 2010 р. до 19,9 млрд дол. США у 2021 р., що вказує на достатність валютних коштів для імпорту продовольства, яке не виробляється в Україні, а також для забезпечення високого рівня рентабельності аграрних підприємств та підвищення їхніх інвестиційних можливостей для розвитку на основі модернізації.

Зважаючи на те, що упродовж 2005-2010 рр. обсяги аграрного експорту з України збільшилися лише на 5,6 млрд дол. США, а після 2010 р. відбулося істотне нарощення експортних поставок продовольства на міжнародні ринки, можемо зробити висновок про швидке відновлення функціонування вітчизняного агропромислового комплексу після світової фінансової кризи 2008-2009 рр. та його достатню стійкість до економічних шоків. Це підтверджується динамікою обсягів аграрного експорту й у наступні роки.

Так, після істотного зниження обсягів експорту у 2014-2015 рр., що стало наслідком анексії Росією Криму та окупації частини Донецької та Луганської областей, вітчизняні експортери вже з 2016 р. почали збільшувати обсяги поставок продовольства до інших країн, перевищивши у 2017 р. докризовий рівень експорту. Крім цього, звернемо увагу, що економічна криза 2020 р., яка виникла внаслідок запровадження карантинних обмежень у зв'язку з пандемією COVID-19 і негативно вплинула на економіку більшості країн світу, практично не проявилася у зовнішній торгівлі України аграрною продукцією. Обсяги експорту в 2020 р. не зменшилися, навіть дещо зросли, а у 2021 р. відбулося істотне їх збільшення – до 27,7 млрд дол. США або 24,8% порівняно з попереднім роком.

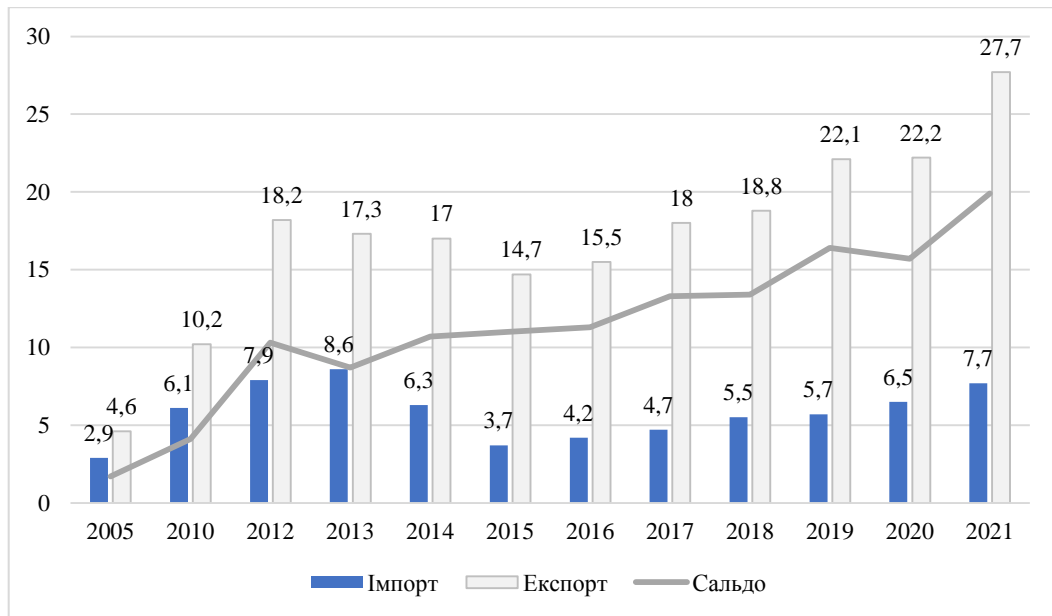

Рис. 2.8. Динаміка зовнішньої торгівлі України продовольством у 2005-2021 рр., млрд дол. США

Джерело: побудовано автором за [69]

У структурі аграрного експорту України переважають продукти рослинного походження, частка яких зростає з 54,7% у 2015 р. до 58,3% у 2019 р. і після незначного зменшення до 53,6% у 2020 р. знову збільшилася і становила 56,1% у 2021 р. (рис. 2.9). При цьому експорт рослинної продукції у вартісному вираженні збільшився удвічі - з 7,9 млрд дол. США у 2015 р. до 15,5 млрд дол. США у 2021 р. На другому місці за часткою в загальних обсягах аграрного експорту України знаходиться товарна група «Жири та олії тваринного або рослинного походження». За досліджуваний період частка цих товарів збільшилася з 22,6% до 25,4% від експорту аграрної продукції, а у вартісному вираженні відбулося зростання більше ніж у два рази - з 3,3 млрд дол. США до 7,0 млрд дол. США.

Частка готових харчових продуктів в українському експорті зменшилася з 16,9% у 2015 р. до 13,7% у 2021 р., хоча у вартісному вираженні спостерігалось стійке зростання – з 2,5 млрд дол. США до майже 3,8 млрд дол. США. Темпи зростання експорту продуктів харчування були нижчими, порівняно з темпами зростання експорту рослинної продукції, що, на нашу

думку є негативною тенденцією. Готові харчові продукти мають вищу додану вартість, а тому збільшення обсягів їх експорту забезпечує вищу ефективність зовнішньої торгівлі на відміну від експорту сировинних товарів, до яких відноситься продукція рослинництва. Відповідно, зменшення частки готових харчових продуктів на тлі загального стрімкого зростання експорту аграрної продукції свідчить про погіршення якості його структури.

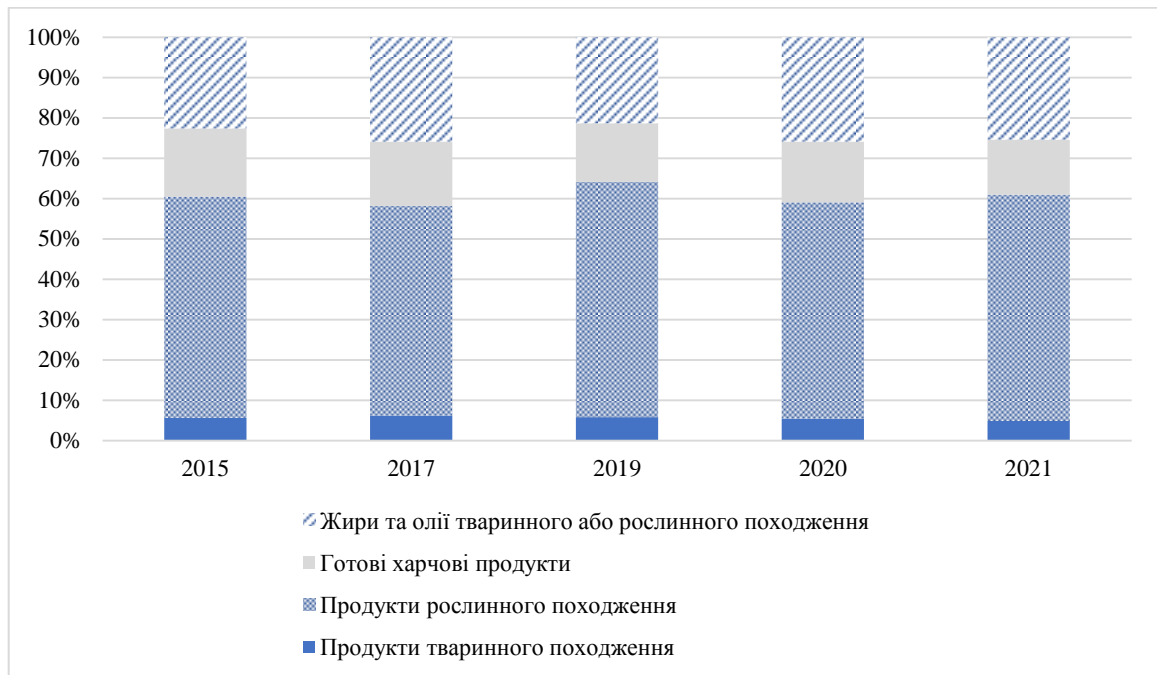

Рис. 2.9. Динаміка структури аграрного експорту України у 2015-2021 рр.

Джерело: розраховано автором за [69]

В загальних обсягах експорту аграрної продукції найменшою є частка продуктів тваринного походження, яка мала тенденцію до скорочення з 5,6% у 2015 р. до 4,8% у 2021 р. Це є позитивним з точки зору трансформації товарної структури аграрного експорту за рахунок зменшення частки продукції тваринного походження, що характеризується нижчим рівнем доданої вартості, та збільшення експорту жирів тваринного походження, як продукції з вищим ступенем переробки.

Зважаючи на те, що продукція рослинного походження становить більше половини загального обсягу аграрного експорту України, розглянемо

структуру експорту цієї групи товарів та зміни, які відбулися за період з 2016 р. по 2021 р. Як було показано вище, обсяги експорту продукції рослинного походження істотно збільшилися за останні роки, зокрема майже на 92% у 2021 р. порівняно з 2016 р. Таке зростання відбулося в основному за рахунок нарощення обсягів експорту за такими основними групами товарів, як зернові культури та насіння і плоди олійних культур, які становлять основу українського експорту продуктів рослинного походження.

Так, частка зернових культур в загальних обсягах експорту продуктів рослинного походження збільшилася з 75,04% у 2016 р. до 79,44% у 2021 р., а у вартісному вираженні відбулося зростання більше ніж удвічі (табл. 2.3). Обсяги експорту насіння і плодів олійних культур за період 2016-2021 рр. збільшилися на 58,6%, але їх частка у загальних обсягах експорту продуктів рослинного походження зменшилася з 18,96% до 15,67%.

За досліджуваний період також відбулося зменшення частки овочів у загальному обсязі експорту продуктів рослинного походження – з 1,89% до 1,26%, хоча у вартісному вираженні спостерігалось незначне зростання обсягів експорту цієї групи товарів – на 28,8%. Частка їстівних плодів та горіхів в структурі експорту продуктів рослинного походження також не перевищує 3%, але за цією товарною групою спостерігалася позитивна динаміка – експорт цієї продукції збільшився майже у 2,5 рази, а частка зросла з 1,83% до 2,37%.

Частка продукції борошномельно-круп'яної промисловості у загальних обсягах експорту продуктів рослинного походження зменшилася майже удвічі, з 1,71% у 2016 р. до 0,95% у 2021 р. При цьому, незначне зростання експорту цієї групи товарів у вартісному вираженні (на 6,9%) обумовлено в основному ціновим фактором, оскільки за більшістю товарів, що виготовляються борошномельно-круп'яною промисловістю, відбулося кількісне скорочення поставок, а ціна підвищилася. Наприклад, у 2016 р. було експортовано 368,9 тис. тонн борошна пшеничного або із суміші пшениці та жита [70], а у 2021 р. на експорт було відправлено у три рази менше цієї

продукції - 105,7 тис. тонн [71]. Водночас, за нашими розрахунками, ціна за тонну такого борошна збільшилася з 202 дол. США у 2016 р. до 341 дол. США у 2021 р. Аналогічна тенденція характерна і для борошна кукурудзяного, обсяги експорту якого зменшилися з 1,4 до 0,92 тис. тонн, а ціна за цей період зросла з 262 дол. США до 4686 дол. США за тонну.

Таблиця 2.3

Динаміка структури експорту рослинної продукції з України
у 2016 р. та 2021 р.

Назва товарної групи	2016 рік		2021 рік	
	млн дол. США	у % до загального обсягу	млн дол. США	у % до загального обсягу
II. Продукти рослинного походження, у тому числі:	8093,7	100	15538,0	100
06 живі дерева та інші рослини	3,7	0,04	8,1	0,05
07 овочі	152,6	1,89	196,6	1,26
08 їстівні плоди та горіхи	148,2	1,83	368,2	2,37
09 кава, чай	14,1	0,17	15,9	0,10
10 зернові культури	6073,9	75,04	12343,8	79,44
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	138,7	1,71	148,3	0,95
12 насіння і плоди олійних рослин	1534,9	18,96	2435,2	15,67
13 шелак природний	0,443	0,005	3,6	0,02
14 рослинні матеріали для виготовлення	27,0	0,33	18,3	0,12

Джерело: розраховано за [69]

Частка інших товарів у загальних обсягах експорту продукції рослинного походження є надзвичайно малою та в сукупності не перевищує 1%: живі дерева та інші рослини (зростання з 0,04% до 0,05%); кава та чай (зменшення з 0,17% до 0,10%); шелак природний (збільшення з 0,005% до 0,02%); рослинні матеріали (зменшення з 0,33% до 0,12%).

Як було зазначено у підрозділі 2.2, країни Азії є найбільшими імпортерами української аграрної продукції. Загалом, у 2021 р. зовнішньоторговельний оборот сільськогосподарською продукцією та

продуктами харчування між Україною та азійськими країнами перевищив 12 млрд дол. США. При цьому сальдо торгівлі України аграрною продукцією було додатнім і становило близько 10 млрд дол. США, а валютні надходження від експорту цієї продукції до країн Азії становили 49% усього обсягу аграрного експорту нашої країни.

Найбільші обсяги українського експорту сільськогосподарської продукції у 2021 р. були спрямовані до таких країн: Бангладеш – 299 млн дол. США, Ізраїль – 449,6 млн дол. США, Індія – 1953,7 млн дол. США, Індонезія – 760,8 млн дол. США, Ірак – 466,7 млн дол. США, Китай – 4282,3 млн дол. США, Саудівська Аравія – 645,8 млн дол. США, Туреччина – 1464,0 млн дол. США. Експорт до згаданих вище країн становив 37,2% загального обсягу аграрного експорту України у 2021 р.

Основними товарними групами українського аграрного експорту до країн Азії традиційно є зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження, насіння і плоди олійних рослин. Так, у 2021 р. зернові культури становили основу експорту товарів з України до Бангладеш, Ізраїлю, Індонезії, Китаю, Саудівської Аравії та Туреччини (табл. 2.4). Жири та олії тваринного або рослинного походження переважали в експорті товарів до Індії та Іраку, а насіння і плоди олійних рослин становили значну частку експорту до Бангладеш.

Таблиця 2.4

Товарна структура експорту України до основних азійських країн-партнерів у 2021 р.

Країни	Частка основних товарів в експорті до країни, %		
	Зернові культури	Насіння і плоди олійних рослин	Жири та олії тваринного або рослинного походження
Бангладеш	69,8	22,9	1,1
Ізраїль	37,9	0,2	6,3
Індія	0,0	0,3	77,2
Індонезія	92,6	0,1	0,0
Ірак	17,1	0,1	45,4
Китай	31,9	0,3	12,3

Саудівська Аравія	34,7	0,1	15,2
Туреччина	22,2	4,5	2,1

Джерело: складено за [62]

Впровадження в дію основних положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і функціонування зони вільної торгівлі з 2016 р. покращило умови виходу українських виробників сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів до спільного ринку ЄС попри збереження квот на низку товарів. Послаблення торговельних бар'єрів у торгівлі України з ЄС сприяло виходу економіки з кризи 2015-2016 рр., що загострилася внаслідок анексії Росією Криму та окупації частини Донецької і Луганської областей, а також втрати доступу вітчизняних виробників аграрної продукції до російського ринку. В результаті дії положень Угоди про асоціацію відбулося зростання обсягів торгівлі України з країнами ЄС сільськогосподарською продукцією та продовольством.

Упродовж 2013-2021 рр. відбулося збільшення загального обсягу експорту товарів з України до ЄС на 59,9%, у тому числі аграрний експорт збільшився на 61,2% - з 4759 млн дол. США до 7674 млн дол. США (рис. 2.10).

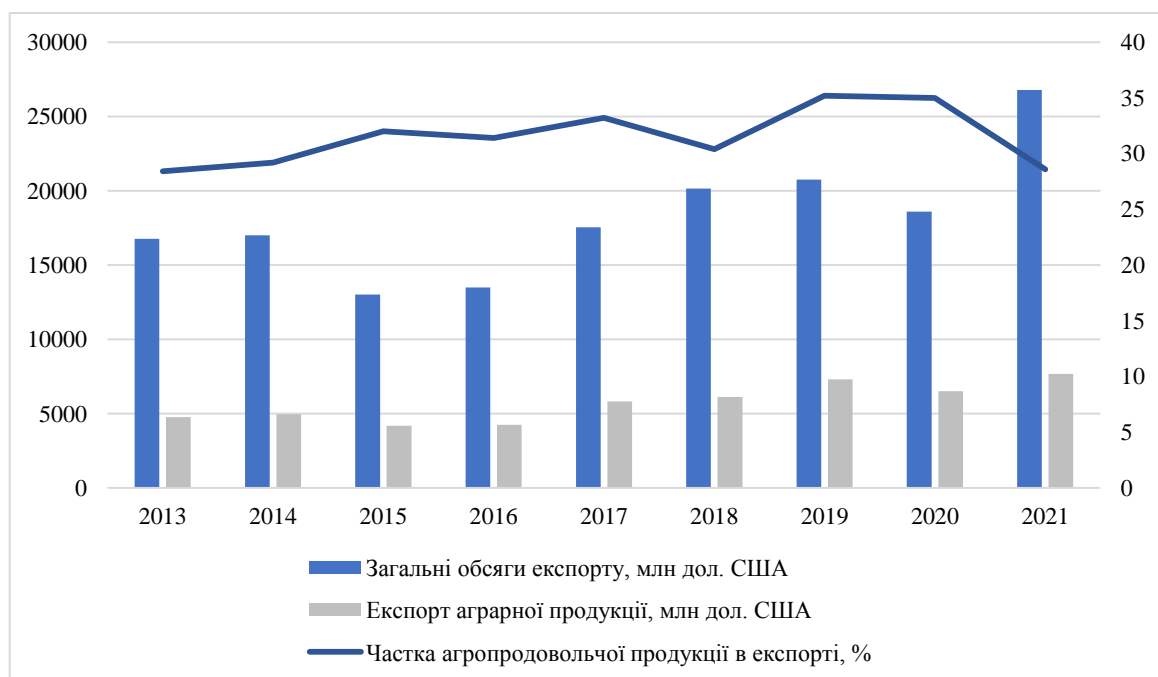

Рис. 2.10. Динаміка показників аграрного експорту з України до країн ЄС у 2013-2021 рр.

Джерело: побудовано за [72]

При цьому, частка експорту аграрної продукції у загальних обсягах експорту товарів з України до ЄС збільшилася з 28,4% у 2013 р. до 35,0% у 2020 р. з подальшим зниженням до 28,6% у 2021 р., що обумовлене вищими темпами зростання загального обсягу експорту (144% відносно 2020 р.) порівняно з темпами зростання аграрного експорту (117,8% відносно 2020 р.).

У структурі аграрного експорту з України до ЄС переважають зернові культури, насіння і плоди олійних рослин, жири та олії тваринного або рослинного походження. Торгівля зерновими культурами характеризується зменшенням їх частки у загальному обсязі аграрного експорту з 36,2% у 2013 р. до 25,2% у 2021 р. Аналогічна тенденція визначає динаміку частки насіння і плодів олійних рослин у загальних обсягах аграрного експорту – відбулося зменшення з 28,3% до 19,3%. Це свідчить про позитивні структурні зрушення, оскільки завдяки збільшенню обсягів переробки цієї сировини відбулося зростання частки жирів та олій тваринного або рослинного походження в аграрному експорті з 10,5% у 2013 р. до 30,8% у 2021 р. Частка залишків і відходів харчової промисловості в загальних обсягах аграрного експорту також істотно знизилася – з 10,4% до 6,1%, що певною мірою може свідчити про підвищення попиту на українські продукти з вищим ступенем переробки на ринках країн ЄС.

Отже, аграрний експорт України до азійських країн та країн ЄС, як основних торговельних партнерів, характеризується переважанням сировинної продукції та продуктів з низьким рівнем доданої вартості. При цьому, готові харчові продукти не перевищували 6% від загальних обсягів експорту товарів або 14% від обсягів аграрного експорту.

Висновки до розділу

1. Торгівля продуктами харчування та сільськогосподарською продукцією швидко розширювалася в 2000-х роках. Мережа торгівлі

продуктами харчування та сільськогосподарською продукцією стала густішою, дедалі більше країн торгували одна з одною, а також більшу участь країн із низьким і середнім рівнем доходу. Одним із каталізаторів цього процесу глобалізації стала лібералізація торгівлі на багатосторонньому та регіональному рівнях. Після фінансової кризи 2008 року процес глобалізації завмер.

2. З 1995 по 2019 рік структура глобальної мережі торгівлі продуктами харчування та сільськогосподарською продукцією стала більш децентралізованою. У 1995 році в торговій мережі домінували кілька великих торгових центрів. Згодом, разом із розширенням торгівлі та появою нових гравців, кількість хабів зросла, а домінування окремих хабів послабилося. Регіоналізація торгівлі продуктами харчування та сільськогосподарською продукцією – тенденція країн торгувати більше в межах регіону, ніж з країнами за його межами – посилилася між 1995 та 2019 роками. У глобальній мережі торгівлі продуктами харчування та сільськогосподарською продукцією країни мають тенденцію формувати окремі торговельні кластери та торгувати більше в них. Ці кластери можуть бути регіональними або розширюватися, включаючи країни в різних регіонах. Вони часто формуються географічною близькістю та економічною інтеграцією, якій сприяють торговельні угоди.

3. Україна, є провідним у світі виробником соняшникової макухи, олії та насіння, і, відповідно, найбільшим у світі експортером соняшникової макухи та олії. Також до лютого 2022 р. міцні позиції на світовому ринку займали українські експортери кукурудзи, ячменю, ріпаку та пшениці. Найбільшими імпортерами українського продовольства традиційно є країни Азії та Африки, для яких торгівля продовольчими товарами з Україною є важливою передумовою формування продовольчої безпеки. В умовах істотного зростання цін на аграрну продукцію починаючи з 2021 р., наслідки обмеження українського експорту зернових культур та соняшникової олії через війну в Україні з лютого 2022 р. можуть бути істотними для країн

Африки та Близького Сходу та призвести до кризового стану продовольчої безпеки.

4. У структурі аграрного експорту України переважають продукти рослинного походження, жири та олії тваринного або рослинного походження, частка яких упродовж останніх десяти років збільшується. Водночас, частка готових харчових продуктів в українському експорті зменшилася, що є негативною тенденцією. Основу українського аграрного експорту до країн Азії становлять зернові культури (Бангладеш, Ізраїль, Індонезія, Китай, Саудівська Аравія, Туреччина), жири та олії тваринного або рослинного походження (Індія, Ірак), насіння і плоди олійних рослин (Бангладеш). У структурі аграрного експорту з України до ЄС у 2021 р. переважали зернові культури (25,2%), насіння і плоди олійних рослин (19,3%), жири та олії тваринного або рослинного походження (30,8%).

РОЗДІЛ 3. ВЛИВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ НА ПРОДОВОЛЬЧУ БЕЗПЕКУ КРАЇН

3.1. Вплив зовнішньої торгівлі на продовольчу безпеку України

Розвиток зовнішньої торгівлі та поглиблення участі країни у міжнародному поділі праці розглядається як інструмент покращення продовольчої складової національної безпеки. Проте, підвищення рівня продовольчої безпеки можливо лише за умови експорту надлишкової сільськогосподарської продукції, коли відбулося задоволення попиту внутрішніх споживачів, а також імпорту в необхідних обсягах тих продуктів харчування та аграрної продукції, які не можливо виготовити чи виростити в країні.

Відповідно, вплив зовнішньої торгівлі на продовольчу безпеку країни визначається на основі оцінки взаємозв'язку між показниками обсягів споживання основних продуктів харчування у розрахунку на одну особу та добової калорійності харчування людини як індикаторами продовольчої безпеки (див. табл. 1.2) і показниками експорту та імпорту основних сільськогосподарських та харчових продуктів.

Одним з основних індикаторів продовольчої безпеки держави є показник добової калорійності харчування людини, граничне значення якого встановлене на рівні 2,5 тис. ккал. Динаміка цього індикатора свідчить про те, що якість харчування мешканців України за останні 10 років істотно погіршилася. Упродовж 2010-2014 рр. добова калорійність харчування людини перевищувала 2,9 тис. ккал., а з 2015 р. спостерігалася тенденція зменшення цього показника – з 2,799 тис. ккал. до 2,677 тис ккал. у 2021 р. (рис. 3.1). Відповідно, можемо стверджувати про погіршення якісної складової продовольчої безпеки у довгостроковому періоді. Водночас, у короткостроковому періоді відбулося незначне підвищення добової калорійності харчування людини – з 2,674 тис. ккал. у 2020 р. до 2,677 тис. ккал. у 2021 р.

Як видно з рисунку, зниження добової калорійності харчування людини відбулося в основному внаслідок зниження добової калорійності спожитих продуктів рослинного походження за період 2010-2021 рр. на 11,4%, тоді як добова калорійність спожитих продуктів тваринного походження зменшилася на 1,7%.

Рис. 3.1. Динаміка показника добової калорійності харчування одного мешканця в Україні у 2010-2021 рр.

Джерело: побудовано за [73; 74]

Про стан продовольчої безпеки України свідчить динаміка зміни показників споживання основних продуктів харчування у розрахунку на одну особу за рік, більшість з яких у 2021 р. мали значення менші за встановлену граничну межу. Річне споживання м'яса та м'ясопродуктів у розрахунку на одну особу упродовж 2010-2021 рр. було значно меншим за встановлене граничне значення (83 кг), зокрема, у 2021 р. фактичне значення цього індикатора було на 36% менше за норматив (табл. 3.1).

Споживання молока та молочних продуктів однією особою в рік повинно бути не менше 380 кг. Проте в Україні упродовж 2010-2021 рр. значення цього індикатора не відповідали критеріям продовольчої безпеки, а

середнє значення дорівнювало 207,6 кг. Найбільша відповідність споживання молока та молочних продуктів критеріям безпеки спостерігалася у 2014 р., коли значення цього показника становило 222,8 кг, а у 2021 р. його відповідність критеріям безпеки була на рівні 53%.

Значення індикатора споживання хлібних продуктів у період 2010-2016 рр. перевищувало граничну межу (101 кг), що свідчило про відповідність цього показника критеріям безпеки. Після 2016 р. в Україні відбулося скорочення річного споживання хлібних продуктів з 100,8 кг на одну особу у 2017 р. до 92,7 кг у 2021 р., що на 8,2% менше за граничне значення індикатора.

Споживання плодів, ягід та винограду однією особою в рік збільшилося з 48 кг у 2010 р. до 59 кг у 2021 р., що вважаємо позитивною тенденцією, оскільки цей показник повинен бути більшим за 90 кг. Отже, упродовж досліджуваного періоду відбулося покращення відповідності критеріям безпеки цього індикатора, його значення становило 65,6% від нормативного значення.

Таблиця 3.1

Динаміка споживання основних продуктів харчування в Україні

Рік	Споживання (за рік/особа), кг						
	М'ясо та м'ясопродукти	Молоко, молочні продукти	Хлібні продукти	Овочі і баштанні культури	Плоди, ягоди, виноград	Цукор	Рослинна олія
2010	52,0	206,4	111,3	143,5	48,0	37,1	14,8
2011	51,2	204,9	110,4	162,8	52,6	38,5	13,7
2012	54,4	214,9	109,4	163,4	53,3	37,6	13,0
2013	56,1	220,9	108,4	163,3	56,3	37,1	13,3
2014	54,1	222,8	108,5	163,2	52,3	36,3	13,1
2015	50,9	209,9	103,2	160,8	50,9	35,7	12,3
2016	51,4	209,5	101,0	163,7	49,7	33,3	11,7
2017	51,7	200,0	100,8	159,7	52,8	30,4	11,7
2018	52,8	197,7	99,5	163,9	57,8	29,8	11,9
2019	53,6	200,5	97,6	164,7	58,7	28,8	12,0
2020	53,8	201,9	96,6	164,0	56,5	27,8	12,3
2021	53,0	201,5	92,7	165,9	59,0	28,5	13,6

Джерело: складено за [73; 74]

За період 2010-2021 рр. відбулося зменшення річного споживання цукру у розрахунку на одну особу – з 37,1 кг до 28,5 кг. При цьому зауважимо, що у 2011 р. цей індикатор перевищував граничне значення (38 кг), що свідчить про дотримання критеріїв продовольчої безпеки. Проте, з 2013 р. до 2020 р. спостерігалася спадна динаміка споживання цукру в Україні. В 2021 р. значення цього індикатора неістотно підвищилося, але відповідність критеріям безпеки склала 75%.

У 2021 р. лише два індикатори продовольчої безпеки України перевищували їхні граничні значення – споживання овочів і баштанних культур та споживання рослинної олії. Річне споживання овочів та баштанних культур у розрахунку на одну особу збільшилося у 2021 р. на 15% порівняно з 2010 р. і досягло 165,9 кг, що на 3% перевищувало граничне значення (161 кг). Споживання рослинної олії хоча й відповідає критеріям безпеки, проте має негативну тенденцію до погіршення – за досліджуваній період відбулося зниження показника на 12,2% і у 2021 р. він був більший за граничне значення лише на 4,6%.

Отже, Україна, яка є одним з найбільших експортерів сільськогосподарської продукції, має проблеми із забезпеченням більшості індикаторів продовольчої безпеки на рівні граничних значень. Однією з причин такої ситуації вважаємо зростання світових цін на продовольство, що робить привабливим для вітчизняних експортерів продаж продукції за кордоном. Водночас, внутрішній ринок продовольства залишається ненасиченим, що призводить до підвищення цін на продукти харчування, а тому населення зменшує їх споживання. Таким чином, можемо висунути припущення, що експорт окремих видів продовольчої продукції негативно впливає на споживання цих продуктів на внутрішньому ринку України.

За період 2010-2021 рр. найбільше зросли обсяги експорту м'яса та м'ясопродуктів – у 10,6 раза, зернових і зернобобових культур – у 3,6 раза, рослинної олії – у 1,9 раза (табл. 3.2). Обсяги експорту плодів, ягід, винограду упродовж досліджуваного періоду змінювалися неістотно з хвилеподібною

динамікою. Водночас, експорт молока та молочних продуктів зменшився в 2,6 раза, овочів і баштанних культур – в 1,2 раза, цукру – в 1,7 раза. Відповідно, можемо припустити, що найбільший негативний вплив на продовольчу безпеку України здійснювало істотне зростання обсягів експорту м'яса та м'ясопродуктів, зернових і зернобобових культур, рослинної олії.

Таблиця 3.2

Динаміка обсягів експорту основних продовольчих продуктів
з України у 2010-2021 рр.

Рік	Експорт, тис. тонн						
	М'ясо та м'ясопродукти	Молоко, молочні продукти	Зернові і зернобобові культури	Овочі і баштанні культури	Плоди, ягоди, виноград	Цукор	Рослинна олія
2010	48	956	14239	335	353	65	2850
2011	79	964	14825	303	239	51	2814
2012	125	820	27798	346	351	174	3742
2013	182	769	27836	379	392	163	3353
2014	218	527	33423	294	350	40	4578
2015	245	464	38338	212	324	153	4253
2016	303	434	41451	224	283	505	5104
2017	351	835	42499	444	291	617	5988
2018	399	807	42940	434	331	594	5986
2019	487	593	57925	284	433	248	6644
2020	473	440	52245	297	272	170	7241
2021	509	369	51573	276	355	37	5547

Джерело: складено за [73; 74]

Для перевірки нашої гіпотези проведемо регресійний аналіз взаємозв'язку річного споживання основних продуктів харчування на одну особу та експорту цих продуктів. Відповідно, побудуємо модель лінійної регресії, яка описує залежність обсягу споживання кожного виду харчових продуктів (табл. 3.1) від зміни обсягу експорту відповідної продукції, яка є незалежною змінною (табл. 3.2).

Результати регресійного аналізу підтвердили наявність оберненої залежності річного споживання хлібних продуктів на одну особу в Україні від зміни обсягів експорту зернових і зернобобових культур з України: при

збільшенні на 1% незалежної змінної відбувалося зменшення залежної змінної на 0,113% за інших незмінних умов. Значення коефіцієнта кореляції ($R=0,869$) свідчить про наявність істотного зв'язку між залежною та незалежною змінними, а розрахункове значення критерія Фішера підтверджує достатню щільність цього зв'язку (табл. 3.3). Значення коефіцієнта детермінації показує, що зміна споживання хлібних продуктів на 75,5% обумовлена зміною обсягів експорту зернових і зернобобових культур з України, і на 24,5% залежить від інших чинників. Рівень статистичної помилки є меншим за 1%, що підтверджує статистичну значимість отриманих результатів дослідження.

Таблиця 3.3

Залежність споживання основних продуктів харчування в Україні від їх експорту в 2010-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>Споживання хлібних продуктів</i>	<i>Споживання рослинної олії</i>
Кількість спостережень	12	12
Постійна величина	5,824*** (0,213)	4,002*** (0,403)
<i>Експорт зернових культур</i>	-0,113*** (0,020)	-
<i>Експорт рослинної олії</i>	-	-0,172*** (0,047)
R	0,869	0,752
R ²	0,755	0,566
F-критерій	F(1,10)=30,977	F(1,10)=13,063

* - рівень статистичної помилки 10%; ** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

За результатами нашого дослідження, зміна обсягів експорту рослинної олії негативно впливає на обсяги річного споживання цього продукту у розрахунку на одну особу в Україні: збільшення на 1% незалежної змінної обумовлює зменшення залежної змінної на 0,172% за інших рівних умов. Про істотність зв'язку між залежною та незалежною змінними свідчить високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,752$), а критерій Фішера підтверджує

щільність взаємозв'язку. Значення споживання рослинної олії в Україні у розрахунку на одну особу за рік на 56,6% залежить від зміни обсягів експорту цієї продукції з України, а на 43,4% - від інших чинників. Рівень статистичної помилки не перевищує 1%, що свідчить про статистичну значимість регресійної моделі.

Водночас, в результаті регресійного аналізу не виявлено статистично значимого взаємозв'язку між: річним споживанням на одного українця м'яса та м'ясних продуктів і експортом цієї продукції; споживанням молока та молочних продуктів і обсягами їхнього експорту; споживанням овочів та баштанних культур і обсягами їх експорту; споживанням плодів, ягід та винограду і обсягами їх експорту; споживанням та експортом цукру.

За результатами проведеного нами регресійного аналізу виявлено міцний обернений взаємозв'язок між добовою калорійністю харчування людини в Україні та зміною обсягів експорту рослинної олії з України, про що свідчить високе значення коефіцієнта кореляції (табл. 3.4). З ймовірністю 0,89 можемо стверджувати, що збільшення на 1% обсягів експорту рослинної олії призводить до зменшення добової калорійності харчування одного українця на 0,124% за інших незмінних умов.

Таблиця 3.4

Залежність калорійності харчування українців
від експорту рослинної олії з України в 2010-2021 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>Добова калорійність харчування людини</i>	<i>Добова калорійність спожитих продуктів рослинного походження</i>
Кількість спостережень	12	12
Постійна величина	2,079*** (0,163)	1,985*** (0,152)
<i>Експорт рослинної олії</i>	-0,124*** (0,019)	-0,153*** (0,018)
R	0,896	0,936
R ²	0,804	0,877
F-критерій	F(1,10)=41,173	F(1,10)=71,753

* - рівень статистичної помилки 10%; ** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

Коефіцієнт детермінації свідчить про те, що добова калорійність харчування людини в Україні у 2010-2021 рр. на 80,4% залежали від зміни обсягів експорту рослинної олії, а на 19,6% від інших чинників. Рівень статистичної помилки не перевищує 1%, що підтверджує статистичну значущість отриманих результатів регресійного аналізу.

Вплив зміни обсягів українського експорту іншої продовольчої продукції (м'яса і м'ясних продуктів, молока і молочних продуктів, зернових і зернобобових культур, овочів та баштанних культур, плодів, ягід та винограду, цукру) на добову калорійність харчування людини в Україні упродовж 2010-2021 рр. виявився статистично не істотним.

Як видно з таблиці 3.4, добова калорійність спожитих продуктів рослинного походження (у розрахунку на одну людину) залежить від зміни обсягів експорту рослинної олії з України. Побудована нами регресійна модель відображає істотний ($R=0,936$) вплив експорту рослинної олії з України на добову калорійність спожитих продуктів рослинного походження: збільшення на 1% незалежної змінної обумовлює зниження залежної змінної на 0,153% за інших рівних умов.

Значення коефіцієнта детермінації показує, що зниження добової калорійності спожитих продуктів рослинного походження в Україні упродовж 2010-2021 рр. на 87,7% обумовлене збільшенням обсягів експорту рослинної олії з України, і лише на 12,3% - іншими чинниками. Розрахункове значення критерію Фішера істотно перевищує його табличне значення ($F(1,10)=71,753$), що підтверджує щільність зв'язків залежної та незалежних змінних. Рівень статистичної помилки не перевищує 1%, що свідчить про прийнятність отриманих результатів регресійного аналізу.

Отже, результати регресійного аналізу підтвердили висунуту нами гіпотезу про негативний вплив експорту продовольства з України на індикатори продовольчої безпеки нашої країни в частині залежності рівня

споживання хлібних виробів та рослинної олії у розрахунку на одного мешканця від обсягів експорту відповідної продукції. Також виявлено негативний вплив експорту рослинної олії на добову калорійність харчування українців у період 2010-2021 рр. Для інших груп продовольства наша гіпотеза не підтвердилася.

3.2. Оцінка ролі України у формуванні продовольчої безпеки країн-партнерів

Найбільші обсяги продовольства Україна постачає в країни Азії, зокрема Бангладеш, Індія, Китай є найбільшими імпортерами української сільськогосподарської продукції та окремих продуктів харчування. З метою виявлення ролі України у покращенні стану продовольчої безпеки основних країн-партнерів проведемо дослідження залежності динаміки глобального індексу голоду в цих країнах від обсягів продовольства, які надходять в ці країни з України.

Для нашого дослідження ми обрали країни, які відповідають таким умовам: глобальний індекс голоду країни є більшим ніж 5 балів, що свідчить про наявність загроз продовольчій безпеці; країна здійснює значні закупівлі сільськогосподарської продукції; країна є імпортером продовольчої продукції. Відповідно, до переліку досліджуваних країн ми не включили Туреччину та Саудівську Аравію, що є одними з найбільших торговельних партнерів України, які знаходяться в азійському регіоні, оскільки упродовж останніх 10 років значення глобального індексу голоду в цих країнах знаходилося на низькому рівні і, відповідно, істотних загроз продовольчій безпеці не спостерігалось.

Серед країн, які були вибрані для дослідження, за період 2010-2021 рр. лише в Китаї відбулося істотне покращення показника продовольчої безпеки – значення глобального індексу голоду зменшилося з 6 балів до 5. Покращення цього показника спостерігалось також у Бангладеш – відбулося зниження з 24,2 бала у 2010 р. до 19,1 бала у 2021 р. Продовольча безпека

усіх інших країн погіршилася, про що свідчить підвищення значення глобального індексу голоду у 2021 р. порівняно з 2020 р. у В'єтнамі - з 11,5 до 13,6, в Індії - з 24,1 до 27,5, в Індонезії – з 13,2 до 18, у Пакистані – з 19,1 до 24,7, у Шрі-Ланці – з 14,5 до 16 (рис. 3.2). У зв'язку з цим актуальним завданням вважаємо проведення аналізу динаміки українського експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції з України до азійських країн та визначення впливу імпорту цими країнами аграрної продукції на стан продовольчої безпеки досліджуваних країн.

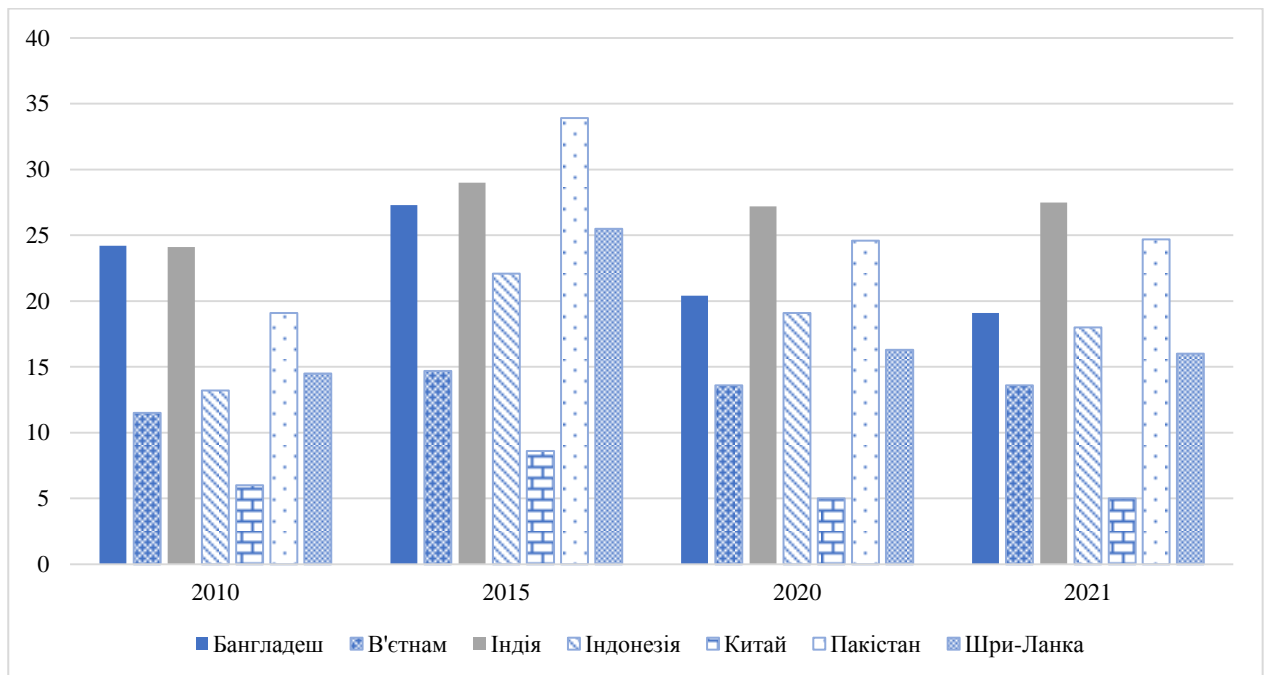

Рис. 3.2. Динаміка глобального індексу голоду в азійських країнах-імпортерах продовольства з України

Побудовано за: [75-78]

Аналіз динаміки обсягів імпорту основних товарних груп аграрної продукції з України до Китаю дозволяє зробити висновок про істотне зростання у 2021 р. обсягів закупівлі цією країною таких українських продуктів, як овочі – в 123 рази, зернові культури – майже в 100 разів, насіння і плоди олійних рослин – у 82 рази порівняно з 2013 р. (табл. 3.5). У довгостроковому періоді спостерігалось незначне зростання імпорту до Китаю українських молока та молочних продуктів, яєць птиці та

натурального меду, а у короткостроковому періоді імпорт цих продуктів зменшився з 26,8 млн дол. США у 2019 р. до 8,3 млн дол. США у 2021 р., що можна пояснити скороченням споживання молочних продуктів іноземцями, чисельність яких через пандемію зменшилася внаслідок запровадження жорсткого карантину в Китаї.

Статистичні дані, наведені у таблиці 3.5, дозволяють припустити, що покращення стану продовольчої безпеки в Китаї, виражене у зменшенні глобального індексу голоду, відбулося завдяки збільшенню імпорту з України насамперед зернових культур. Для перевірки цієї гіпотези проведемо регресійний аналіз та побудуємо модель лінійної залежності глобального індексу голоду від зміни обсягів імпорту Китаєм основних продовольчих продуктів з України.

Таблиця 3.5

Вхідні дані для регресійного аналізу впливу імпорту продовольства з України на зміну глобального індексу голоду Китаю

Роки	Залежна змінна	Незалежна змінна				
		Імпорт, тис. дол. США				
	Глобальний індекс голоду <i>HGI_Ch</i>	молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед <i>X₁_Ch</i>	овочі <i>X₂_Ch</i>	зернові культури <i>X₃_Ch</i>	насіння і плоди олійних рослин <i>X₄_Ch</i>	жири та олії тваринного або рослинного походження <i>X₅_Ch</i>
2011	5,5	5 330,4	2,0	1,3	798,0	94 621,8
2012	5,1	4 490,5	2,3	0,2	1 208,5	71 707,6
2013	5,5	3 448,2	4,3	26 092,3	291,8	436 590,5
2014	5,4	2 504,5	8,1	368 821,2	302,3	363 558,8
2015	8,6	1 613,9	0,9	676 940,7	681,7	533 208,2
2016	7,7	2 121,7	3,3	464 139,9	3 761,7	527 220,6
2017	7,5	11 760,2	8,6	447 333,1	6 009,4	511 112,6
2018	7,6	16 730,7	30,2	552 235,5	202,3	426 064,4
2019	6,5	26 796,3	99,9	858 653,3	12 521,0	741 273,8
2020	5	17 478,2	582,6	1 854 823,8	25 490,7	1 100 623,8
2021	5	8 321,8	533,7	2 552 513,9	24 032,8	987 852,4

Джерело: складено за [75-79]

За результатами проведеного нами регресійного аналізу виявлено міцний взаємозв'язок між глобальним індексом голоду в Китаї та зміною

обсягів імпорту з України основних продовольчих товарів у 2011-2021 рр., про що свідчить високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,897$). Позитивний вплив на стан продовольчої безпеки Китаю здійснювали зростаючі обсяги імпорту овочів з України: збільшення на 1% обсягів імпорту овочів сприяло зменшенню глобального індексу голоду на 0,125% за інших незмінних умов (рівняння 3.1).

$$HGI_Ch = 0,522 + 0,146 \square X_1_Ch - 0,125 \square X_2_Ch + 0,033 \square X_3_Ch. \quad (3.1)$$

При цьому зауважимо, що прямий зв'язок виявлено між глобальним індексом голоду Китаю та імпортом молока, молочних продуктів, яєць птиці та натурального меду: при збільшенні незалежної змінної на 1% відбувалося зростання залежної змінної на 0,145%. Такий негативний вплив імпорту молочної продукції з України на стан продовольчої безпеки Китаю можемо пояснити тим, що для більшості китайських провінцій молочні продукти не відносяться до традиційних продуктів харчування населення.

Також виявлено негативний вплив імпорту зернових культур на стан продовольчої безпеки Китаю: збільшення незалежної змінної на 1% обумовлювало зростання залежної змінної на 0,033% за інших рівних умов. Це можемо пояснити тим, що зерно, імпортоване з України, в Китаї використовується як кормове, для подальшого отримання м'ясних продуктів, які не кожен мешканець може купувати у необхідній кількості.

Коефіцієнт детермінації свідчить про те, що глобальний індекс голоду в Китаї упродовж 2011-2021 рр. на 80,6% залежав від зміни обсягів імпорту молочної продукції, яєць, меду, овочів, зернових культур, а на 19,4% від інших чинників. Рівень статистичної помилки не перевищує 5%, що підтверджує статистичну значущість отриманих результатів регресійного аналізу. Розрахункове значення критерію Фішера становить 9,711 і перевищує його табличне значення (3,7), а тому взаємозв'язок між залежною та незалежними змінними можемо вважати щільним.

Отже, покращення стану продовольчої безпеки Китаю у 2011-2021 рр. відбулося завдяки зростанню обсягів імпорту з України овочів, а позитивна динаміка імпорту українських молочних продуктів та зернових культур негативно впливала на значення глобального індексу голоду, тобто стримувала покращення стану продовольчої безпеки Китаю. При цьому, вплив імпорту з України насіння та плодів олійних культур, жирів та олій тваринного або рослинного походження на динаміку глобального індексу голоду Китаю виявився статистично не значимим.

Аналогічне дослідження проведемо для Індонезії, де спостерігалось погіршення продовольчої безпеки у 2021 р. порівняно з 2011 р. Але у короткостроковому періоді глобальний індекс голоду зменшився з 22 балів у 2017 р. до 18 балів у 2021 р. (табл. 3.6), що свідчить про покращення продовольчої безпеки Індонезії. За цей період відбулося істотне зростання імпорту з України овочів, зернових культур, жирів та олій тваринного або рослинного походження. Імпорт українських молочних продуктів та насіння і плодів олійних рослин у довгостроковому періоді характеризувався коливною динамікою і зменшенням обсягів та незначним зростанням відповідно.

Таблиця 3.6

Вхідні дані для регресійного аналізу впливу імпорту продовольства з України на зміну глобального індексу голоду Індонезії

	Залежна змінна	Незалежна змінна				
		Імпорт, тис. дол. США				
	Глобальний індекс голоду	молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	овочі	зернові культури	насіння і плоди олійних рослин	жири та олії тваринного або рослинного походження
Роки	HGI_Indz	X_1_Indz	X_2_Indz	X_3_Indz	X_4_Indz	X_5_Indz
2011	12,2	2 288,1	145,7	744,5	361,4	0,0
2012	12	2 490,3	26,6	9 044,2	1 902,5	0,0
2013	10,1	3 655,2	80,1	64 465,1	2 555,5	292,4
2014	10,3	6 081,9	72,4	68 928,2	837,2	0,0
2015	22,1	3 580,9	168,4	157 746,6	18,2	0,0
2016	21,9	2 045,2	0,7	330 600,2	103,6	0,0
2017	22	435,1	197,7	328 543,6	94,8	348,9
2018	21,9	2 370,7	409,6	487 155,3	33,1	729,3

2019	20,1	1 956,5	188,1	537 479,1	6,9	771,4
2020	19,1	1 308,2	127,3	546 711,2	57,3	620,9
2021	18	597,8	2 747,4	749 759,7	571,1	374,4

Джерело: складено за [75-79]

Модель лінійної регресії, що описує залежність глобального індексу голоду Індонезії від імпорту продовольства з України описується наступним рівнянням:

$$HGI_Indz = 4,730 - 0,168 \square X_{1_Indz} - 0,127 \square X_{4_Indz}.$$

(3.2)

Побудована нами регресійна модель відображає істотний ($R=0,917$) вплив імпорту молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду з України на глобальний індекс голоду Індонезії: збільшення на 1% незалежної змінної обумовлює зниження залежної змінної на 0,168% за інших рівних умов. Також на стан продовольчої безпеки Індонезії позитивно впливала зміна обсягів імпорту насіння і плодів олійних рослин: зростання імпорту цієї продукції на 1% сприяло зменшенню глобального індексу голоду на 0,127% за інших рівних умов. З огляду на зростання значення глобального індексу голоду Індонезії упродовж 2011-2021 рр., що свідчить про погіршення стану продовольчої безпеки, зробимо висновок про недостатні обсяги імпорту зазначених вище продуктів з України, збільшення імпорту яких могло б позитивно вплинути на забезпеченість населення продовольством.

Значення коефіцієнта детермінації показує, що динаміка глобального індексу голоду Індонезії у 2011-2021 рр. на 84,1% обумовлена зміною обсягів імпорту молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, а також імпорту насіння і плодів олійних рослин з України, і на 15,9% - іншими чинниками. Розрахункове значення критерію Фішера перевищує його табличне значення ($F(2,8)=21,243$), що підтверджує щільність зв'язків залежної та незалежних змінних. Рівень статистичної помилки не перевищує 1%, що свідчить про прийнятність отриманих результатів регресійного аналізу.

Вплив імпорту з України овочів, зернових культур, жирів та олій тваринного або рослинного походження на стан продовольчої безпеки Індонезії виявився статистично не значимим.

Продовольча безпека Пакистану, як одного з найбільших імпортерів аграрної продукції з України, характеризується погіршенням, про що свідчить підвищення глобального індексу голоду з 20,7 бала у 2011 р. до 24,7 бала у 2021 р. Водночас, у середньостроковому періоді відбулося зниження цього показника (з 33,9 бала у 2015 р. до 24,6 бала у 2020 р.) і стан продовольчої безпеки покращився (табл. 3.7). При цьому звернемо увагу, що за досліджуваний період найбільш динамічно зростали обсяги імпорту з України до Пакистану зернових культур, насіння і плодів олійних рослин. Хоча динаміка цих показників мала стохастичний характер, можемо припустити, що зміна глобального індексу голоду для Пакистану була обумовлена динамікою обсягів імпорту саме цих товарних груп.

Таблиця 3.7

Вхідні дані для регресійного аналізу впливу імпорту продовольства з України на зміну глобального індексу голоду Пакистану

Роки	Залежна змінна	Незалежна змінна				
		Імпорт, тис. дол. США				
	Глобальний індекс голоду	молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	овочі	зернові культури	насіння і плоди олійних рослин	жири та олії тваринного або рослинного походження
	HGI_{Pak}	X_{1_Pak}	X_{2_Pak}	X_{3_Pak}	X_{4_Pak}	X_{5_Pak}
2011	20,7	1 234,9	9 778,2	276,8	0,0	0,0
2012	19,7	1 252,4	4 773,8	541,0	2 873,8	34,2
2013	19,3	1 153,2	2 622,0	38 129,4	114 417,3	37,1
2014	19,1	5 950,0	9 082,0	110 322,4	184 040,5	0,0
2015	33,9	8 501,0	12 948,6	6 599,7	53 837,9	14,5
2016	33,4	6 112,1	16 388,4	8 684,1	86,5	121,0
2017	32,6	2 959,5	12 850,0	1 569,1	72 723,6	168,0
2018	32,6	3 209,3	12 743,0	468,2	32 687,0	1 680,0
2019	28,5	2 043,9	14 840,3	212,8	0,0	1 327,2
2020	24,6	1 950,6	9 953,3	258 379,7	0,0	4 490,4
2021	24,7	2 445,2	14 814,0	354 830,4	197 287,1	1 248,1

Джерело: складено за [75-79]

З метою визначення аграрної продукції, імпорт якої найбільше впливає на стан продовольчої безпеки Пакистану, проведемо регресійний аналіз, використовуючи статистичні дані, наведені у таблиці 3.7. За результатами нашого дослідження побудовано модель лінійної регресії (рівняння 3.3), яка показує, що найбільший вплив на глобальний індекс голоду Пакистану упродовж 2011-2021 рр. здійснював імпорт з України молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду: збільшення на 1% незалежної змінної призводило до зростання залежної змінної на 0,247% за інших незмінних умов. Тобто, імпорт цього виду продукції не сприяв покращенню стану продовольчої безпеки Пакистану. Також виявлено дещо менший негативний вплив на глобальний індекс голоду Пакистану імпорту українських насіння та плодів олійних рослин: при збільшенні на 1% незалежної змінної спостерігалось зростання залежної змінної на 0,026% за інших рівних умов.

$$HGI_{Pak} = 1,523 + 0,247 \cdot X_1_{Pak} - 0,037 \cdot X_3_{Pak} + 0,026 \cdot X_4_{Pak}. \quad (3.3)$$

Як видно з рівняння 3.3, покращення стану продовольчої безпеки Пакистану відбувалося лише завдяки збільшенню обсягів імпорту з України зернових культур: збільшення незалежної змінної на 1% забезпечувало зменшення залежної змінної на 0,037% за інших незмінних умов.

Коефіцієнт кореляції ($R=0,924$) вказує на існування міцного взаємозв'язку між зміною глобального індексу голоду та імпортом продовольства з України. Коефіцієнт детермінації свідчить про те, що на 85,5% зміна значення глобального індексу голоду Пакистану обумовлена зміною обсягів імпорту з України молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, зернових культур, насіння та плодів олійних рослин, а на 15,5% залежить від інших факторів.

Розрахункове значення критерію Фішера перевищує його табличне значення ($F(3,7)=13,749$), що підтверджує щільність зв'язків залежної та

незалежних змінних. Рівень статистичної помилки не перевищує 1%, що свідчить про прийнятність отриманих результатів регресійного аналізу. В результаті регресійного аналізу не виявлено статистично значимого впливу імпорту з України овочів, жирів та олій тваринного або рослинного походження на стан продовольчої безпеки Пакистану.

Результати дослідження також не підтвердили статистично значимого взаємозв'язку між динамікою глобального індексу голоду в Бангладеш, В'єтнамі, Індії та Шрі-Ланці упродовж 2011-2021 рр. та зміною обсягів імпорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів з України. Таким чином, можна стверджувати про позитивний вплив імпорту окремих видів продовольства з України на стан продовольчої безпеки Китаю, Індонезії та Пакистану. Негативний вплив імпорту низки продовольчих товарів з України на продовольчу безпеку цих країн, на нашу думку, обумовлений недостатніми обсягами закупівель та високою ціною, що робить їх доступними для обмежених верств населення. Тому актуальним завданням урядів цих країн залишається вирішення проблеми бідності населення.

Висновки до розділу

1. Україна є країною, що посідає провідні позиції за обсягами експорту зернових культур та соняшникової олії, водночас маючи проблеми із забезпеченням внутрішнього споживання хлібних продуктів та олії у відповідності з критеріями продовольчої безпеки. Однією з причин такої ситуації вважаємо зростання світових цін на продовольство, що робить привабливим для вітчизняних експортерів продаж продукції за кордоном. При цьому, внутрішній ринок продовольства залишається ненасиченим, що призводить до підвищення цін на продукти харчування, а тому населення зменшує їх споживання. Отже, експорт зазначених видів продовольчої продукції негативно впливає на споживання цих продуктів на внутрішньому ринку України.

Це підтверджено результатами регресійного аналізу даних за 2010-2021 рр.: збільшення на 1% обсягів українського експорту зернових і зернобобових культур призводило до зменшення річного споживання хлібних продуктів на одну особу в Україні на 0,113% за інших незмінних умов; збільшення на 1% обсягів експорту рослинної олії обумовлює зменшення річного споживання в нашій країні цього продукту у розрахунку на одну особу на 0,172% за інших рівних умов. Також нами виявлено негативний вплив експорту рослинної олії на добову калорійність харчування українців у період 2010-2021 рр.

2. В результаті проведеного дослідження виявлено позитивний вплив: (1) імпорту овочів з України на продовольчу безпеку Китаю, (2) імпорту українських молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, насіння і плодів олійних рослин на продовольчу безпеку Індонезії; (3) імпорту зернових культур з України на продовольчу безпеку Пакистану. Результати дослідження не підтвердили статистично значимого взаємозв'язку між динамікою глобального індексу голоду в Бангладеш, В'єтнамі, Індії та Шрі-Ланці упродовж 2011-2021 рр. та зміною обсягів імпорту продовольства з України. Негативний або статистично не значимий вплив імпорту інших продовольчих товарів на продовольчу безпеку досліджуваних країн обумовлений недостатніми обсягами та високою ціною, що робить їх доступними для обмежених верств населення.

ВИСНОВКИ

1. В умовах загострення геополітичних проблем та погіршення клімату країн світу мають труднощі у забезпеченні населення продовольством. Тому продовольча безпека стала актуальною глобальною проблемою світового співтовариства. Комплексним показником рівня продовольчої безпеки країн та регіонів світу слугує глобальний індекс голоду. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації, найвищий рівень голоду у 2021 р. спостерігався в країнах Африки на південь від Сахари та Південної Азії, Західна Азія та Північна Африка мали помірний рівень голоду, а у Східній та Південно-Східній Азії рівень голоду був низьким.

2. Продовольча безпека держави визначається ступенем забезпечення населення продуктами харчування за рахунок внутрішнього виробництва та імпорту продовольства. Основними чинниками продовольчої безпеки є наявність, доступність, можливість споживання продовольства, стабільність забезпеченості населення продовольством. Важливим індикатором продовольчої безпеки є ступінь залежності держави від імпорту продуктів харчування, який визначається як відношення імпорту основних груп продовольства до загального обсягу імпорту товарів або до обсягу їх внутрішнього споживання.

3. Міжнародна торгівля може сприяти вирішенню проблем продовольчої безпеки в світі, оскільки створює умови для доставки продовольства з країн, де продукти харчування можна виробити за відносно низькою ціною, в країни, які недостатньо забезпечені такою продукцією. Таким чином торгівля допомагає багатьом країнам світу задовольняти свої потреби в продуктах харчування з точки зору як кількості, так і різноманітності в обсягах, вищих від тих, які може забезпечити їхнє внутрішнє виробництво. Торгівля може допомогти сільському господарству в усьому світі більш ефективно використовувати природні ресурси, такі як земля та вода. Глобальні ланцюжки створення вартості полегшують процес передачі технологій в аграрній сфері і можуть сприяти підвищенню

продуктивності сільського господарства, що особливо важливо для країн, що розвиваються.

4. Упродовж 1995-2019 рр. структура глобальної мережі торгівлі продуктами харчування та сільськогосподарською продукцією стала більш децентралізованою. У глобальній мережі торгівлі продуктами харчування та сільськогосподарською продукцією країни мають тенденцію формувати окремі торговельні кластери та торгувати більше в них. Ці кластери можуть бути регіональними або розширюватися, включаючи країни в різних регіонах. Вони часто формуються географічною близькістю та економічною інтеграцією, якій сприяють торговельні угоди.

5. Найбільшими імпортерами українського продовольства традиційно є країни Азії та Африки, для яких торгівля продовольчими товарами з Україною є важливою передумовою формування продовольчої безпеки. Основу українського аграрного експорту до країн Азії становлять зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження, насіння і плоди олійних рослин. В умовах істотного зростання цін на аграрну продукцію починаючи з 2021 р., наслідки обмеження українського експорту зернових культур та соняшникової олії через війну в Україні з лютого 2022 р. можуть бути істотними для країн Африки та Близького Сходу та призвести до кризового стану продовольчої безпеки.

6. Україна посідає провідні позиції за обсягами експорту зернових культур та соняшникової олії, але має проблеми із забезпеченням внутрішнього споживання хлібних продуктів та олії у відповідності з критеріями продовольчої безпеки. Це підтверджено результатами регресійного аналізу даних за 2010-2021 рр.: збільшення обсягів українського експорту зернових і зернобобових культур призводило до зменшення річного споживання хлібних продуктів на одну особу в Україні; збільшення обсягів експорту рослинної олії обумовлює зменшення річного споживання в нашій країні цього продукту у розрахунку на одну особу; при збільшенні обсягів

експорту рослинної олії зменшується добова калорійність харчування українців.

7. В результаті регресійного аналізу виявлено позитивний вплив: імпорту овочів з України на продовольчу безпеку Китаю; імпорту українських молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, насіння і плодів олійних рослин на продовольчу безпеку Індонезії; імпорту зернових культур з України на продовольчу безпеку Пакистану. Результати дослідження не виявили статистично значимого взаємозв'язку між динамікою глобального індексу голоду в Бангладеш, В'єтнамі, Індії та Шрі-Ланці упродовж 2011-2021 рр. та зміною обсягів імпорту продовольства з України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cabinet Office: Food matters: towards a strategy for the 21st century. URL: webarchive.nationalarchives.gov.uk.
2. 2008: The year of global food crisis. March 8, 2008. URL: http://www.sundayherald.com:80/news/heraldnews/display.var.2104849.0.2008_the_year_of_global_food_crisis.php.
3. Randerson J. Food crisis will take hold before climate change, warns chief scientist. The Guardian. 2008, March 7. URL: <https://www.theguardian.com/science/2008/mar/07/scienceofclimatechange.food>.
4. World Food Programme: winning the war on hunger. URL: www.thelifyoucansave.org/Global-Hunger.
5. FAO: How to feed the world in 2050. URL: www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs.
6. Feed the world? We are fighting a losing battle, UN admits. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2008/feb/26/food.unitednations>.
7. Food and Agriculture Organization. Rome declaration on food security and world food summit plan of action. URL: <https://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm>.
8. Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S. L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, et al. Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 2021.
9. Raiser, K., U. Kornek, C. Flachsland, and W. F. Lamb. “Is the Paris Agreement Effective? A Systematic Map of the Evidence.” Environmental Research Letters. 2020. №15 (8). 083006.
10. Global, Regional, and National Trends - Global Hunger Index (GHI) - peer-reviewed annual publication designed to comprehensively measure and track hunger at the global, regional, and country levels. URL: <https://www.globalhungerindex.org/trends.html>.

11. The State of Food Security and Nutrition in the World 2021: Transforming Food Systems for Food Security, Improved Nutrition and Affordable Healthy Diets for All. Rome: FAO. [URL: https://doi.org/10.4060/cb4474en](https://doi.org/10.4060/cb4474en).

12. Asia and the Pacific Regional Overview of Food Security and Nutrition 2020: Maternal and Child Diets at the Heart of Improving Nutrition. Bangkok: FAO. [URL: www.unicef.org/eap/media/7616/file/Asia%20and%20the%20Pacific%20Regional%20Overview%20of%20Food%20Security%20and%20Nutrition%202020.pdf](http://www.unicef.org/eap/media/7616/file/Asia%20and%20the%20Pacific%20Regional%20Overview%20of%20Food%20Security%20and%20Nutrition%202020.pdf).

13. Is and Trends in Child Mortality: Report 2020. New York: UNICEF. UN Inter-agency Group for Child Mortality Estimation. [URL: childmortality.org/reports](http://childmortality.org/reports).

14. Global Network against Food Crises). 2020. Global Report on Food Crises 2020: Joint Analysis for Better Decisions. [URL: https://www.fsinplatform.org/report/global-report-food-crises-2020](https://www.fsinplatform.org/report/global-report-food-crises-2020).

15. Brown, M. E., D. Backer, T. Billing, P. White, K. Grace, S. Doocy, and P. Huth. Empirical Studies of Factors Associated with Child Malnutrition: Highlighting the Evidence about Climate and Conflict Shocks. *Food Security*. 2020. №12 (16). Pp. 1241–1252.

16. Mbow, C., C. Rosenzweig, L.G. Barioni, T.G. Benton, M. Herrero, M. Krishnapillai, E. Liwenga, et al. 2019. Food Security. In P.R. Shukla, J. Skea, E. Calvo Buendia, V. Masson-Delmotte, H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, P. Zhai, eds., *Climate Change and Land: An IPCC Special Report on Climate Change, Desertification, Land Degradation, Sustainable Land Management, Food Security, and Greenhouse Gas Fluxes in Terrestrial Ecosystems*.

17. Sulser, T. B., K. Wiebe, S. Dunston, N. Cenacchi, A. Nin-Pratt, D. Mason-D’Croz, R. Robertson, et al. *Climate Change and Hunger: Estimating Costs of Adaptation in the Agrifood System*. Food Policy Report. Washington, DC: International Food Policy Research Institute. 2021. [URL: ebrary.ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2/id/134423/filename/134634.pdf](http://ebrary.ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2/id/134423/filename/134634.pdf).

18. Amare, M., K. A. Abay, L. Tiberti, and J. Chamberlin. COVID-19 and Food Security: Panel Data Evidence from Nigeria. *Food Policy*. 2021. №101 (May). 102099.
19. Global Report on Food Crises 2021: Joint Analysis for Better Decisions. Rome. 2021.
20. Béné, C., D. Bakker, M. Chavarro Rodriguez, B. Even, J. Melo, and A. Sonneveld. Impacts of COVID-19 on People's Food Security: Foundations for a More Resilient Food System. Report prepared for the CGIAR COVID-19 Hub Working Group 4, CGIAR. 2021. URL: <https://ebrary.ifpri.org/utills/getfile/collection/p15738coll2/id/134298/filename/134509.pdf>.
21. Suite of Food Security Indicators. Accessed July 12, 2021. URL: www.fao.org/faostat/en/#data/FS.
22. Joint Child Malnutrition Estimates. 2021. URL: <https://data.unicef.org/resources/dataset/malnutrition-data/>.
23. ACLED 2020: The Year in Review. URL: acleddata.com/acleddatanew/wp-content/uploads/2021/03/ACLEDAnnualReport2020_WebMar2021_PubUpd.pdf.
24. Wali, N., K. E. Agho, and A. Renzaho. Factors Associated with Stunting among Children under 5 Years in Five South Asian Countries (2014–2018): Analysis of Demographic Health Surveys. 2020. *Nutrients*. №12 (12). 3875.
25. Rao, N. The Achievement of Food and Nutrition Security in South Asia Is Deeply Gendered. *Nature Food*. 2020. №1(4). Pp. 206–209.
26. World food summit: basic information. URL: www.who.int/gho/mdg/poverty_hunger/underweight/en/
27. Disappearing food: how big are postharvest losses? URL: www.nzdl.org/gsdmod.
28. Shaheen, S., Ahmad, M., Haroon, N. (2017). Food Security: A Global Problem. In: *Edible Wild Plants: An alternative approach to food security*. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-63037-3_1.

29. Scholes J. Food security and sustainability - can we avert a food crisis?
URL: https://www.cigionline.org/sites/default/files/the_global_food_crisis.pdf.
30. FAO Wheat Rust Disease Global Programme. URL: www.fao.org/agriculture/crops/thematic-sitemap/theme/pests/wrdgp/en/.
31. The State of Food Security and Nutrition in the World 2022. URL: www.fao.org/publications/sofi/en/.
32. Food security analysis at the World Food Programme. URL: <https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000040024/download>.
33. Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. №60. URL: <http://www.expert-ua.info/document/archivera/law5xwqoi/index.htm>.
34. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 127. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/218014___218079#n9.
35. Erokhin V., Ivolga A., & Heijman W. Trade liberalization and state support of agriculture: effects for developing countries. *Agriculture Economic. Czech.*, 2014. №60(11). Pp. 524–537.
36. Patnaik Ila, Sen Gupta Abhijit, Shah Ajay. Determinants of Trade Misinvoicing. Working Paper No. 2010-75. October 2010. URL: https://www.nipfp.org.in/media/medialibrary/2013/04/wp_2010_75.pdf.
37. Smith S. and Barrientos S. Fair trade and ethical trade: are there moves towards convergence? *Sustainable development*. 2005. Vol.13. Is. 3. Pp. 190-198.
38. Erokhin V. Trade in Agricultural Products and Food Security Concerns on Emerging Markets: How to Balance Protection and Liberalization. *Urban Agriculture and Food Systems*. 2019. Pp. 1-27.
39. Henneberry S. R. & Diaz Carrasco C. Global Food Security: Emerging Economies and Diverging Food Markets. *Journal of Food Distribution Research*. 2014. Vol. 45. Is. 1. URL: <https://econpapers.repec.org/article/agsjlofdr/164549.htm>.

40. World Bank. 2013. World development indicators. URL: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>.

41. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), WFP, and IFAD. 2013. The State of Food Insecurity in the World 2012. Economic growth is necessary but not sufficient to accelerate reduction of hunger and malnutrition. URL: <http://www.fao.org/docrep/018/i3434e/i3434e.pdf>.

42. Food security, trade and its impacts. URL: <https://resourcetrade.earth/publications/food-security-trade-and-its-impacts>.

43. Bouët A., Laborde D. Food security and international trade. URL: <https://www.theigc.org/blog/food-security-international-trade/#m>.

44. Kalibata A. The Role of International Trade in World Food Systems Transformation. URL: https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/s0_Kalibata_e.pdf.

45. Anderson, K. Lobbying incentives and the pattern of protection in rich and poor countries. *Economic Development and Cultural Change*. 1995. №4(2). Pp. 401-23.

46. Olper, A., Curzi, D. and Swinnen, J., (2017), Trade liberalization and child mortality: a synthetic control method, LICOS Discussion Paper 387/2017, KU Leuven.

47. Martin W. Agricultural Trade and Food Security. URL: <https://www.policycenter.ma/sites/default/files/2021-01/OCPPC-PB1744.pdf>.

48. FAO. 2022. The State of Agricultural Commodity Markets 2022. The geography of food and agricultural trade: Policy approaches for sustainable development. Rome, FAO. URL: <https://doi.org/10.4060/cc0471en>.

49. Xu, K. Why Are Agricultural Goods Not Traded More Intensively: High Trade Costs or Low Productivity Variation? *The World Economy*. 2015. №38(11). Pp. 1722–1743.

50. Schmidhuber, J. & Qiao, B. Surging trade, record import bills and rising food prices: how the international food system kept a lid on a global health crisis.

Food Outlook - Biannual Report on Global Food Markets. June 2021, pp. 67–80. Rome, FAO.

51. Dellink, R., Dervisholli, E. & Nenci, S. 2020. A quantitative analysis of trends in agricultural and food global value chains (GVCs). Background paper for The State of Agricultural Commodity Markets 2020. Rome, FAO.

52. The State of Agricultural Commodity Markets 2018. Agricultural trade, climate change and food security. Rome, FAO. 2018.

53. Jafari, Y., Engemann, H. & Zimmermann, A. The evolution of the global structure of food and agricultural trade: Evidence from network analysis. Background paper for The State of Agricultural Commodity Markets 2022. Rome, FAO.

54. Tombe, T. & Zhu, X. Trade, Migration, and Productivity: A Quantitative Analysis of China. American Economic Review. 2019. №109(5). Pp. 1843–1872.

55. Chen, L. & De Lombaerde, P. 2014. Testing the relationships between globalization, regionalization and the regional hubness of the BRICs. Journal of Policy Modeling. 2014. №36. Pp. 111–131.

56. Agriculture Global Market Report 2022. URL: <https://www.thebusinessresearchcompany.com/report/agriculture-global-market-report>.

57. OECD-FAO Agricultural Outlook 2022-2031. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/oecd-fao-agricultural-outlook-2022-2031_f1b0b29c-en.

58. Сільське господарство в Україні. URL: <https://dlf.ua/ua/silске-gospodarstvo-v-ukrayini/>.

59. Ukraine agriculture exports – what is at stake in the light of invasion? URL: <https://ihsmarkit.com/research-analysis/ukraine-agriculture-exports-what-is-at-stake.html>.

60. Ukraine Agricultural Production and Trade. Foreign Agricultural Service. U.S. Department of Agriculture. April, 2022. URL:

<https://www.fas.usda.gov/sites/default/files/2022-04/Ukraine-Factsheet-April2022.pdf>.

61. В Україні збільшився експорт товарів усіх видів. URL: <https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-zbilshivsya-eksport-tovariv-usih-vidiv>.

62. Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі у 2021 році. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/kr_tstr/arh_kr_2021.htm.

63. World market run short of 20 mln t of Ukrainian agri-food products after russia's invasion. URL: <https://latifundist.com/en/novosti/59885-svit-vtrativ-20-mln-t-prodovolstva-cherez-vijnu-v-ukrayini>.

64. How the Ukraine Russia War Impacts Global Trade and China's Vision. datexcorp.com.

65. Glauben T., Svanidze M., Götz L., Prehn S., Jaghdani T. J., Đurić I., Kuhn L. The War in Ukraine, Agricultural Trade and Risks to Global Food Security. <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2022/number/3/article/the-war-in-ukraine-agricultural-trade-and-risks-to-global-food-security.html>.

66. Haq, Z. India clears consignment, ships 61.5k tonne of wheat to Egypt. Hindustan Times. 2022. 20 May.

67. Egypt in talks with Argentina, India and U.S. on wheat imports. URL: <https://www.reuters.com/business/egypt-talks-with-argentina-india-us-wheat-imports-2022-03-24/>.

68. ENSO Outlook (2022). An alert system for the El Niño–Southern Oscillation by Australian Bureau of Meteorology. URL: <http://www.bom.gov.au/climate/enso/outlook/>.

69. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. Державна служба статистики України, URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2021_u.html.

70. Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу за 2016 рік. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/zd/e_iovt/arh_iovt2016.htm.

71. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу у 2021 році. URL:

https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/e_iovt/arh_iovt2021.htm.

72. Товарна структура зовнішньої торгівлі з країнами ЄС. URL:

https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm.

73. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики, 2016. 54 с.

74. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики, 2022. 57 с.

75. Global Hunger Index 2010-2013. URL:

<https://www.globalhungerindex.org>.

76. Global Hunger Index 2015-2020. URL:

<https://www.globalhungerindex.org>.

77. 2014 Global hunger index by severity. URL:

<https://www.ifpri.org/publication/2014-global-hunger-index-severity>.

78. 2021 Global hunger index by severity. URL:

https://www.welthungerhilfe.org/fileadmin/pictures/publications/en/studies_analyses/2021-global-hunger-index-poster.pdf.

79. Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі у 2011-2021 рр. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/kr_tstr/arh_kr_2022.htm.